

Smetanova čeština v dobovém kontextu

Marek Nekula – Lucie Rychnovská

On the basis of a 'language biography' of Bedřich Smetana, determined by use of Czech and German, this article reconstructs his use of Czech as preserved in his formal and informal correspondence and evaluates it in relation to grammar books and dictionaries of his time. The 'language biography' also takes into account the legal and *de facto* position of Czech in the Czech lands and in particular the places where Smetana lived with his family. Smetana's spelling, morphology, and other aspects of his writing in Czech show both direct and indirect influences from German, reflecting his lack of a formal education in Czech. Not uncommonly his writing is oriented toward spoken, non-standard forms; in spelling as well as in vocabulary he sometimes 'borrowed' directly from German, and we can find semantic 'borrowings' as well. In morphology, whose written form Smetana consciously tried to master as an adult, we sometimes find clear errors in his writing. Nevertheless, Smetana may be considered a bilingual user of both Czech and German, who was capable of suitable expression in relevant spheres of discussion in both languages, although his written Czech shows certain peculiarities determined by the lack of a Czech educational system during his youth.

1. Cíle studie

Nejvladnějším jazykem Bedřicha Smetany (1824–1884) byl nepochybně jazyk hudební. V „dlouhém“ století, které zrodilo moderní evropské národy, se ovšem pozornost veřejnosti i kritiky upírala také k jazyku, jímž skladatel mluvil a psal a pro nějž komponoval vokální skladby. V Čechách 19. století byl totiž jazyk – jeho volba i kvalita – také měřítkem uvědomělé příslušnosti individua k národnímu kolektivu a kultuře. Pro generaci Národního divadla byla „národnost“ i estetickým měřítkem posuzování umění, podobně jako jím v socialistickém realismu byla „třídnost“. Jazyk se tak dokonce stal i klíčem pro interpretaci Smetanova díla. Z pohledu „českosti“ hodnotil skladatelovu životní i uměleckou pouť zvláště Hostinského Žák Zdeněk Nejedlý, podle něhož Smetana „(do sebe) již v mládí vssál tolik dojmů z českého života, které potom jsou hlavním zdrojem českosti jeho umění“.¹ O odrazu „českosti“ v Bedřichu Smetanovi ale mluvil třeba i Tomáš G. Masaryk nebo František V. Krejčí. V jistém smyslu přežívá kritérium jazyka v národních kánonech literatury a umění dodnes.

V naší studii se nezabýváme uměním, ale jazykovou biografií Bedřicha Smetany v korelaci s podobou Smetanovy psané češtiny, zvláště na bázi jeho korespondence.

Jazykovou biografií rozumíme jednak rekonstrukci osvojování a užívání češtiny a němčiny v rodinné, školní i veřejné sféře, jednak rekonstrukci proměn Smetanových postojů ke zmíněným jazykům a jazykově národnímu hnutí, které je v po-

Studie vznikla v rámci grantu „Kritická edice korespondence Bedřicha Smetany a nový vědecký katalog pramenného fondu jako její nezbytné východisko“ (č. MK 00002327202) ve spolupráci s Muzeem Bedřicha Smetany (MBS) v Praze, kterému autoři děkují za zpřístupnění Smetanových deníků a korespondence a další dokumentace i za poskytnutí digitální podoby české korespondence, na jejíž revizi se podílela Lucie Rychnovská. Za spolupráci při technickém řešení digitálního korpusu, o němž se tato studie dále opírá, autoři děkují Pavlovi Rychlému a Zdeňce Hladké. Za připomínky k textu autoři děkují Zdeňce Hladké, Olze Mojiškové, Milanu Pospíšilovi a Dušanu Šlosarovi.

¹ Zdeněk NEJEDLÝ: *Bedřich Smetana*, sv. 1, SVU Mánes, Praha 1924a, s. 3.

zadí společenské revitalizace jazyka. Vedle souvztažení Smetanova jazyka a jeho jazykové biografie tak v naší studii věnujeme pozornost také tomu, jak se jazyková situace českých zemí, jež byly v 19. století součástí habsburského státu, reflektovala v komunikaci v rámci rodiny, konkrétní školy apod. To znamená, že koreluje makrodata (zákony a nařízení relevantní pro jazykové chování mluvčích např. ve školství a veřejné sféře) a zemské a lokální údaje demografické (údaje o sčítání lidu, obcovacím jazyku apod.) a mikrodata² vztažená ke konkrétním osobám (mj. zápisy v církevních a školních matrikách,³ úřední doklady o vzdělání, nájemní, manželské a jiné smlouvy, pasy nebo hlášení pobytu, jež obsahují cenné jazykově biografické údaje). V obou druzích dat se odráží proměna individuálního jazykového chování i kolektivní jazykové situace. Jiným zdrojem dat mohou být deníky, korespondence, životopisy, vzpomínky autobiografické či vzpomínky vrstevníků, popř. literární texty apod., člensky vymezující jazykovou identitu, charakterizující jazykové chování apod. Ve Smetanově případě jsme se zaměřili na deníky a korespondenci.

Rekonstrukce podoby jazyka Bedřicha Smetany se řadí do tradice prací popisujících idiolekt osobností jako Jan Ámos Komenský, Karel Havlíček Borovský nebo Jaroslav Durych, v nichž se jejich autoři navíc pokouší zachytit podobu dobové jazykové normy.⁴ Naše studie je jiná v tom, že v případě Smetany nejde o jazykově školeného pisatele a aktivního kultivátora češtiny, ale z hlediska jazykového vyjadřování o průměrného syna své doby, v jehož úzu se užívání jazyka v 19. století reflektuje možná adekvátněji než u pisatelů jazyk aktivně kultivujících. V tomto období nicméně došlo k vzestupu měšťanských vrstev obyvatelstva, které svou identitu vázaly na „svůj“ jazyk. Proto také usilovaly nejen o jeho upevnění ve veřejném prostoru, v němž byl v konkurenci s dominantní němčinou, ale také o jeho kultivaci a standardizaci, jež odpovídaly jejich vzdělanostnímu horizontu a kulturním hodnotám.⁵ A tak zatímco do začátku 60. let je postavení češtiny ve vzdělávacím systému v českých zemích slabé, s postupným rozvojem národního školství od 60. let 19. století roste tlak na stabilizaci standardu a jeho veřejné užívání. Jeho osvojení se tak pro jednotlivce postupně stává předpokladem společenské elevace, resp. předpokladem udržení ve vzdělaných středních vrstvách. Tehdejší česká společnost je ovšem jazykově daleko rozrůzněnější, než by se při zpětném pohledu mohlo zdát.

² K metodě jazykových biografií v synchronii, ke korelaci mikro- a makrodat a „realitě“ v datech slov. Jiří NEKVAPIL: *Sprachbiographien und Analyse der Sprachsituation: zur Situation der Deutschen in der Tschechischen Republik*, in: *Leben mit mehreren Sprachen. Sprachbiographien/Vivre avec plusieurs langues. Biographies langagières*, Rita Franceschini, Johanna Miecznikowski (ed.), Peter Lang Verlag, Bern 2004, s. 147–172; Rita FRANCESCHINI: *Sprachbiographien: das Basel-Prag-Projekt (BPP) und einige mögliche Generalisierungen bezüglich Emotion und Spracherwerb*, in: *tamtéž*, s. 121–145.

³ K interpretaci dat ve školních matrikách slov. Ingrid FLEISCHMANN: *Angaben zur Sprache in den Schulkatalogen der Prager Volksschulen*, in: Franz Kafka im sprachnationalen Kontext seiner Zeit. Sprache und nationale Identität in öffentlichen Institutionen der böhmischen Länder, Marek Nekula, Ingrid Fleischmann, Albrecht Greule (eds.), Böhlau, Köln – Weimar – Wien 2006, s. 183–212; Ingrid STÖHR [Fleischmann]: *Zweispachigkeit in Böhmen*, Böhlau, Köln – Weimar – Wien 2010.

⁴ Srov. např. Karel KUČERA: *Jazyk českých spisů J. A. Komenského*, Univerzita Karlova, Praha 1980; Karel KOMÁREK: *Básnický jazyk Jaroslava Durycha*, Nakladatelství H + H, Jinočany 2009.

⁵ Srov. zvl. Angelika LINKE: *Sprachkultur und Bürgerkultur. Zur Mentalitätsgeschichte des 19. Jahrhunderts*, J. B. Metzler, Stuttgart – Weimar 1996. Linke dochází k závěru, že médiem měšťanské reprezentativní kultury je jazyk, z čehož se odvozuje také jeho význam pro konstrukci kolektivní identity, a dále, že v duchu svých vzdělanostních ideálů prosazuje měšťanstvo jako standard nejen národní jazyk, ale také jeho kultivovanou varietu, čímž upevňuje své postavení v centru národního kolektivu a fixuje tak své potřeby jako potřeby národní.

Užívání prvního zemského jazyka na úkor češtiny, jak je to do roku 1860 možno pozorovat i u Smetany, je třeba v korespondenci té doby docela běžné. O tom svědčí například korespondence Josefa Máneše (1820–1871).⁶ Smetanův posun od němčiny k češtině v korespondenci českým adresátům lze přitom chápat jako doklad národního uvědomění i jako přízpůsobení se očekáváním národně orientovaných kruhů, v nichž se pohybuje. Snad i proto reflektuje a snaží se odstranit své deficity v psané češtině a podle potřeby hledá i pomoc zvenčí. Smetanovy texty, zvláště korespondence doplněná o korespondenci přijatou, tak představují významný materiál k poznání dobového úzu a reflexe normy u průměrných uživatelů jazyka v daném období. Ověřit korelaci těchto dat bude ovšem úkolem zvláštní studie.

2. Smetanova jazyková biografie

2.1. Rodiče, sourozenci, dětství

Bedřich Smetana se narodil 2. března 1824 do rodiny Františka Smetany, který v té době pracoval jako sládek na Valdštejnském zámku v Litomyšli, a jeho třetí ženy Barbory, rozené Lynkové, s níž se Smetanův otec oženil v roce 1820. Nejedlý ve své monografii⁷ rodinu Bedřicha Smetany charakterizuje jako českou a vědomou si své národní tradice, což podle něho ovlivnilo i Smetanovu tvorbu. Nejedlý se při této argumentaci opírá o různé aspekty Smetanovy biografie a rodinné tradice. Významný je v jeho argumentaci i důraz na příjmení *Smetana*, za nímž se vydává na obsáhlý genealogický výzkum. Tato Nejedlého retrospektiva přitom nic nevypráví o skutečném vnímání vlastní identity samotnými aktéry rodinného příběhu už proto, že Nejedlým konstruovaná genealogie nemohla být v takovém rozsahu a v takové podobě součástí rodinné tradice. Faktem naopak je, že malý Bedřich, první syn Františka Smetany byl pokřtěn jako „Fri(e)drich“, jako by tím měl být zpečetěn sociální vzestup Františka Smetany, vázaný tehdy na němčinu.⁸ Proto se u jazykové situace v rodině zastavíme.

⁶ Srov. záslušnou edici Jindřicha a Miroslava Angerových, kde se mezi 181 dopisy z let 1844–1869 objevuje jen 10 českých dopisů na s. 37, 39, 82, 166 a jedna stvrzenka z r. 1863 na s. 200. Jejich rozsah i podoba češtiny ukazují, že němčina u Josefa Máneše jednoznačně dominovala; zachované básně jsou výhradně v němčině. Srov. Josef MÁNEŠ: *Dopisy*, Jindřich Anger, Miroslav Anger (eds.), Artefactum, Praha 1998. Příznačné je, že Josef Máneš přechází u téhož adresáta na češtinu až po delší známosti, resp. od poloviny 60. let (Ladislavu Josefu Čelakovskému píše nejprve německy, dopis z druhé poloviny 60. let česky; Ludvítu Procházce nejprve německy, od poloviny 60. let česky; Josefu Vorlíčkovi nejprve německy, od konce 60. let česky; český dopis Soběslavu H. Pinkasovi z r. 1850, jemuž předtím psal německy, byl pravděpodobně diktován).

⁷ Zdeněk NEJEDLÝ: *Bedřich Smetana*, sv. 1: *Doma*, Hudební Matice Umělecké Besedy, Praha 1924b; TÝŽ: *Bedřich Smetana*, sv. 2: *Na studiích*, Hudební Matice Umělecké Besedy, Praha 1925; TÝŽ: *Bedřich Smetana*, sv. 3: *Praha a venkov*, Hudební Matice Umělecké Besedy a Sbor pro postavení pomníku Bedřichu Smetanovi v Praze, Praha 1929; TÝŽ: *Bedřich Smetana*, sv. 4: *Ve společnosti*, Melantrich, Praha 1933.

⁸ S ohledem na to, že u příjmení až na výjimky odpadá možnost volby (změna německých příjmení části židovské menšiny na česká po roce 1918, bez této etnické vázanosti pak i po roce 1945 je spíše výjimkou) a variace je možná nanejvýš v jejich zápisu, není příjmení dobrým vodítkem pro určení jazykového chování a národní identity, o čemž svědčí rozšíření německých příjmení u rodilých mluvčích češtiny a českých u rodilých mluvčích němčiny. K příjmením srov. Josef BENEŠ: *Německá příjmení Čechů*, UJEP (= Acta Universitatis Purkynianae 34, Slavogermanica IX), Ústí nad Labem 1998; Dobrava MOLDANOVÁ: *Naše příjmení*, Agentura Pankrác, Praha 2004. Jinak řečeno, příjmení při utváření jazykové identity v rodině význam mít mohou, ale nemusí. Naopak volba křestních či osobních jmen, která je vždy vědomá a zpravi-

V diglosní situaci českých zemí s rozšířeným česko-německým, nikoli ale německo-českým bilingvismem byla němčina psanou, vyšší varietou,⁹ rozšířenou ve veřejné správě, vědě, školství i obchodě. Jazykem rodiny nicméně byla čeština. To vyplývá třeba ze soukromých kurentových zápisů otce o narození dětí nebo z matčina zápisu o svatbě:

„Dne 2. Martze [1]823 wnedielij opúl [[twrt[é] hodini Rano na rodilasenam zera Krtjenabilla wnovim Měste od pana dekana Koubi Meno gegi Franti[ka] gozefa. [...]

Dne 2. Martzi [1]824 auterij 10. hodin Rano Narodilse Sinažek. Meno danobillo Frid[r]ig jeho pani kmoťrij pan doktor dostal a babižka.“

„Dne 20. Novembru roku 1820 (...) sem mnela kopůlaci v Hořiciich Pan dekan Handl nas kopůlirowal s Fra[n]ti[šk]em Smetannou sladkem na Nowim Mněste.“¹⁰

Volba češtiny v soukromí ovšem nic nevyovídá o národní orientaci rodiny Františka Smetany (1777–1857). To je vidět třeba na jeho jménu, které se v dobových dokumentech objevuje jak v podobě František Smetana, tak také v podobě „Franz Smet(t)ana“.¹¹ „Přechýlení“ jména podle zvoleného jazyka a kontextu – Franz Palacky/František Palacký aj. – je sice v 19. století běžně rozšířené a nelze je interpretovat jako výraz národní sebeidentifikace,¹² František Smetana se však jako „Franc Smettana“ podepisuje i v soukromí; např. v českém dopisu manželce z Teplíc z „27. Juni [1]828“.¹³ Nepřekvapí proto, že Bedřich Smetana se v úvodu svého deníku z dubna 1840 označuje podobou „Friedrich“ a pro otce užívá formu „Franz“, pro matku „Barbara Smetana geborene Lynek“. Svou tezi o českosti rodiny Nejedlý dokládá také tvrzením, že František Smetana sice pobyl v Dolních Rakousích, „aby se naučil německy, ale toho asi valně nedosáhl, neboť do své smrti německy slušně neuměl“.¹⁴ Zde je ovšem asi přání otcem myšlenky. František Smetana podle všeho ovládal němčinu v rozsahu, jenž mu zajistil jisté zvládnutí komunikace ve veřejných doménách,¹⁵ jinak by neobstál v německém či smíšeném prostředí

dla reflektuje rodinnou tradici nebo kulturní vzory, bývá ukazatelem jazykové situace či jazykového plánování v rodinách, popř. výsledkem vnější regulace nebo reakce na ni (viz změna ve volbě osobních jmen v židovských rodinách po roce 1836, kdy došlo k osvobození od závazku k registrovým jménům typu *Isaac, Jacob, Samuel, Sarah, Tamara* aj.).

⁹ K termínu a jeho adaptacím srov. Charles FERGUSON: *Diglossia*, Word 15, 1959, s. 325–340; Joshua FISHMAN: *Bilingualism with and without diglossia; diglossia with and without bilingualism*, Journal of Social Issues 23, 1967, s. 29–38.

¹⁰ Vlastní transliterace podle faksimile in NEJEDLÝ 1924b, op. cit., nestránkovaná příloha mezi s. 188–189.

¹¹ Smetanovy podpisy (viz přílohy in NEJEDLÝ 1924b, op. cit., s. 407–429) kolísají mezi *František Smetana, Franz Smetana / Smettana* (podobně i manželka *Barbora Smetana / Smettana*), a to bez jasné vazby na jazyk a veřejnost dokumentu, snad s tendencí k postupnému přechodu od *Smetana* k *Smettana*. Podobné příklady zápisu českých příjmení jako *Hollub* aj. spojených se společenským vzestupem a změnou jazyka srov. in Marek NEKULA: „...v jednom poschodí vnitřní babylonské věže...“ *Jazyky Franze Kafky*, Nakladatelství Franze Kafky, Praha 2003, s. 87.

¹² K retrospektivní národní interpretaci zvoleného zápisu jmen v úřadech po roce 1918 srov. NEKULA, op. cit., s. 256.

¹³ Srov. NEJEDLÝ 1924b, op. cit., s. 423.

¹⁴ Tamtéž, s. 144.

¹⁵ S ohledem na prototypické, zčásti i institucionalizované zakotvení užívání obou jazyků volíme termín doména, a nikoli funkce. K rozlišení srov. Georges LÜDI – Bernard PY: *Zweisprachig durch Migration. Einführung in die Erforschung der Mehrsprachigkeit am Beispiel zweier Zuwanderergruppen in Neuenburg [Schweiz]*, Niemeyer (= Romanistische Arbeitshefte 24), Tübingen 1984. V hodnocení bilingvismu se vědomě opíráme o Labovovu diferenční hypotézu na úkor deficitní teorie Bernsteinovy, a vycházíme tak z toho, že bilingvní je nejen ten, kdo v obou jazycích disponuje dokonale elaborovaným kódem, ale i ten,

(v Dolních Rakousích, Vídni, Plzni, v r. 1807 jako nájemce pivovaru s kantýnou ne daleko Nissy v pruském Slezsku) ani při svém podnikání. Ostatně sám Nejedlý uvádí, že František Smetana byl od r. 1828 abonentem německy tištěného, intelektuálně náročného periodika *Bohemia*,¹⁶ čemuž musela odpovídat také jeho znalost němčiny.

Zajímavější je proto otázka, jakého se Františku Smetanovi, narozenému v roce 1777, dostalo vzdělání. Odpověď na ni je relevantní i pro otázku jazyka. Z dokladů o vzdělání je totiž doložen pouze český mistrovský list z r. 1811.¹⁷ Podle rodinné tradice šlo v případě polovičního sirotka o vzdělání spíše skrovné.¹⁸ Podle Rychnovského pak František Smetana, který do školy mohl nastoupit kolem roku 1784 a ve třinácti letech už pracoval v pivovarech, neuměl pořádně číst a psát ještě jako učeň.¹⁹ S ohledem na to, že všeobecnou školní docházku zavedla Marie Terezie teprve v roce 1774 a že byla skutečně prosazena až po roce 1815,²⁰ to ani příliš nepřekvapuje. S největší pravděpodobností se mu tak nedostalo hlubšího vzdělání ani v češtině, ani v němčině. Česky se koncem 18. století učilo a psalo jen na triviálních školách,²¹ a to v kurentu, který vytlačil novogotické písmo. Osvojení kurentu bylo základem pro vyšší stupně vzdělání, kde se jako vyučovací jazyk užívala němčina (zákonem regulováno od r. 1815). To se mohlo promítnout i do pravopisných zvyklostí Františka Smetany, který byl podle všeho v dospělém věku v kontaktu především s německy psanými texty. O téměř dvacet let později totiž František Smetana v soukromém dopisu své ženě z 27. června 1828 užívá nejen předreformní pravopis,²² ale také kurentové znaky i německá pravidla zápisu zvukové podoby jazyka:

„Tepplijtz, dne 27. Junj [1]828 / Moge negmilegšj ženuŕŕko! / Wiedomost tidavam, žeŕme 25, toho Richtich dotepplijz přigely, wŕŕakale zeŕtou zmoklij, aotoho Tlůženjcelejŕem nakrků zapůchleg, Togekůŕzestj, Kdonemůŕj nebtone potřebůjů, atradegdoma oŕtane. gánemiel kvartir takŕem vostal wkosthaůze piŕŕeje Taižehaůs, mielŕem po kogižek Přizemj ptamŕeho zobij žadal natejden, powida, mirichtare Potřebovatnebůdem prome geto lažinegz 5 fl. C. M.: ato gedno woko zawřel. Mieŕeto zdalomoz nebo přigidle takijmá nůž nawoboůch ŕtranach wostreg takŕemgahledal ginde kwartir aŕŕtaŕtnie ŕem naŕfel nedaleko lažnie zoŕekoupam Důmŕe piŕŕe Koldene Wiŕe Nr 116 alažnie berů [v] Knižezim domie pomilijŕŕ holežků weŕŕtwrtek sem zelegden chodil než ŕem lažnjdostal, togest před polednem Popolednj dost lažnj, ale doktor powidal bich hledel předpolednem lažnedostat tedi chtěl liŕem lažen před polednem taksem můŕel Tomů laženskimů tvrdeg tolar dat, tomaŕŕ psoťů, drahotu hrozna / takŕemŕe dneŕ 27tiho ponegrw Koůpal genom^{1/2}hodinj

kdo je v určité oblasti ve shodě se společenskými zvyklostmi s to přejít do jiného kódu a realizovat v něm funkčně úspěšnou komunikaci. Ve vazbě na jazykové biografie srov. též Bärbel TREICHEL: *Identitätsarbeit, Sprachbiographie und Mehrsprachigkeit. Autobiographisch-narrative Interviews mit Walisern zur sprachlichen Figuration von Identität und Gesellschaft*, Lang, Frankfurt/Main 2004.

¹⁶ NEJEDLÝ 1924b, op. cit., s. 261.

¹⁷ Vlastní transliterace podle faxsimile in NEJEDLÝ 1924a, op. cit., s. 411.

¹⁸ Srov. NEJEDLÝ 1924b, op. cit., s. 143.

¹⁹ Ernst RYCHNOVSKÝ: *Smetana*, Deutsche Verlagsanstalt, Stuttgart – Berlin 1924, s. 25.

²⁰ Srov. Jiří KOŘÁLKA: *Češi v Habsburské říši a v Evropě 1815–1914*, Argo, Praha 1996, s. 102.

²¹ Srov. Jaroslav KAŠPAR: *Soubor statí o novověkém písmu*, Univerzita Karlova, Praha 1993, s. 141.

²² Dobrovského reformní návrh z roku 1805 se prosadil až ve 20. letech, kdy se (maticíni reforma až v roce 1842) začalo užívat <š> místo <ŕŕ>, <j> místo <g> a <i> místo <j>. Psaní <ou> místo <au> a <v> místo <w> se prosadilo až reformou z roku 1849.

asažek odpenez prazneg a zato anigednoŭjemnebijnl opileg považ gaka drahota. / Katj takidnef poneg prv dostala lazen, laznemmá bljzko ona vostatá ŭbilijho be-ranka, tofmeŭnmielj zeŭtoŭ ŭtalmeistr miŭlelgi ŭžnechat vChrŭdimj Nebo ona aŭi dvadnj korniznegedla, dižkij gen lehnout Müsela jetŭže bidná pořád pláže nevim-gistlijito Spomŭže. / Praŭkij waŭ pozdrawŭgoŭ Menowitie naŭvatehogana Semtam-bijnl pilijsmi Sklenziwina za3drawj Pantaty, a vistese přitom přiživily, takyŭme na-vaŭ spomiely / Takj wiřid' Pantatoy a Pagmamie, že necham ponjžene Rŭže ljbat atebelijbamsnaŭjema dittkami Ažege napominam bijdobře poslouchalij. / Mieg se-hežkij nezapominegnamnie winŭŭgutj Stale 3drawijŭ twŭgoupřimnij manžel. / Fran3 Smetana [...]“²³

K tomu jen několik poznámek. František Smetana v dopisu manželce zapisuje prostřednictvím grafému <3> nejen [z], ale opakovaně ho využívá i při zápisu [c], jak je to běžné v němčině; srov. *zeŭtou zmoklij* „cestou zmokli“, *zđalomo3* „zdálo moc“; *zapŭchleg* „zapuchlejší“, *kŭžestj* „kus cesty“, *Přižemj* „přízemí“, *jetŭže* „je tuže“, *Mieg sehežkij* „měj se hezky“, *Stale 3drawijŭ* „stále zdraví“ vs. *3obij* „co by“, *la3ineg3* „lacinějc“, *zelegden* „celej den“, *Rŭže* „ruce“, zatímco grafém <c>, který slouží k zápisu [c] v češtině, je pro záznam [c] využíván minimálně; srov. *celejŭem nakrkŭ zapŭchleg* „celej sem na krku zapuchlejší“. Obdobně v dopise zapisuje [ž] a [č] prostřednictvím grafému <ž>: *ženuŭŭko* „ženuško“, *žadal* „žádal“, *nŭž* „nůž“, *Spomŭže* „spomůžte“, *manžel* „manžel“ vs. *Tlŭženj* „tlučení“, *po kogižek* „pokojíček“, *holežkŭ* „holečku“, *sažek* „sáček“, *pláže* „pláče“. Podobné příklady lze nalézt i v zápisech o narození dětí: *žera* „dcera“, *Sinažek* „synáček“, *babižka* „babička“ aj. (viz výše). Příznačný je i způsob zápisu [u] prostřednictvím <ŭ> v *Kdonemŭŭj* „kdo nemusí“, *Togekŭžestj* „to je kus cesty“, *holežkŭ* „holečku“ aj. (viz též výše zápis o svatbě), kterého se v němčině užívá k odlišení od <v>, nebo zápis y prostřednictvím grafému <ŷ>, resp. <ij>, jenž v němčině slouží pro zápis [ü]. Za zmínku stojí i způsob označování kvantity vokálů: dlouhé vokály v otevřené slabice se neznačí, absence kvantity vokálů se v předchozí otevřené slabice po německém způsobu naznačuje zdvojením grafémů pro zápis počátečního konsonantu následující slabiky: *Křtjenabilla* „křtěna byla“, *danobillo* „dáno bylo“ (viz výše zápis o narození dětí).

Uvedená specifika by bylo možno interpretovat tak, že český systém zápisu zvukové podoby jazyka byl postupně překrýván německým nejen u jmen a bilingvních homonym (od *Smetana* k *Smetana*, *Tepplij3*), ale i u apelativ. Vzhledem k tomu, že s podobnými jevy se lze setkat i v jiných českých textech té doby i vzhledem k intenzitě německo-českého jazykového kontaktu v důsledku zmíněné konstrukce vzdělávacího systému, není toto překrývání českého pravopisu německým způsobem zápisu individuálním rysem, nýbrž jde o reflexi obecnějšího jevu, jak jsme to naznačili v souvislosti s vytlačováním novogotického písma kurentem.

Proti alfabetizaci Františka Smetany v německé škole mluví hlavně využití diakritik při zápisu německých slov (srov. *Taiže[s] Haus*). Krátký čas rezervovaný pro české vzdělání patrně u Smetany zapříčinil rozkolísanost při zápisu češtiny (což je opět kolektivní, nikoli jen individuální fenomén), stejně jako ne/vydělová-

²³ Vlastní transliterace podle faksimile in NEJEDLÝ 1924b, op. cit., nestránkovaná příloha mezi s. 216–217.

ní slov, zjednodušování konsonantických skupin aj. Tyto jevy dokládají, že čeština byla u Františka Smetany ukotvena především jako mluvený jazyk.²⁴

Necháme-li stranou vzdělání, ukazuje na dominanci češtiny v rodině a životě Františka Smetany prostý fakt, že všechny tři jeho manželky jsou přinejmenším znalé češtiny, což dokládá třeba manželská smlouva mezi F. Smetanou a Annou Bartoníčkovou (1772–1808) z r. 1806,²⁵ Ludmilou Exnerovou (1788–1820) původem z Jaroměře²⁶ nebo citovaný dopis Barboře Smetanové-Lynkové/Linkové (1792–1864). Endogamie (nesmíšené manželství) však jistě nebylo národní dogma, neboť Josef (1768–1810), bratr Františka Smetany, se oženil s Walburgou Killinger.²⁷

Němčina nemohla být cizí ani matce Bedřicha Smetany. Barbora Lynková totiž pocházela z rodiny panského písaře Jana M. Lynka (Linka), jenž byl synem císařského úředníka.²⁸ Ani jeden z nich by v té době ve zmíněných povoláních neobstál bez znalosti němčiny, která byla zákonným úředním jazykem od roku 1784, což nepochybně určilo i vzdělávací strategie v rodině. Běžné každodenní komunikaci v rodině Františka Smetany ale podle všeho sloužila čeština, jíž se užívalo i v soukromé korespondenci. Nejen František Smetana své ženě, ale i Bedřich Smetana píše rodičům v dopise z 23. prosince 1856 z Göteborgu česky, a to předreformním pravopisem, který užíval i jeho otec.

V místech, v nichž František Smetana žil a pracoval, je ve veřejném prostoru přítomná převážně němčina, přesto je F. Smetana v pravidelném styku i s češtinou. Při nájmu kantýny poblíž Nissy v pruském Slezsku (1807) se například musel obejít jen s němčinou, o dědictví po své první ženě se v České Skalici přihlásil česky (30. 8. 1808), užívání obou jazyků bylo nutné v Chvalkovicích, neboť zámecké úřednictvo zde bylo jazykově smíšené.²⁹ V r. 1818 se rodina stěhuje do většího pivovaru v Novém Městě nad Metují a koncem roku 1823 do Litomyšle, kde František Smetana pracuje jako sládek na Valdštejnském zámku a kde rodina zůstala až do r. 1831. Tady je v úzkém kontaktu s panskými úředníky a zaměstnanci (vrchním F. P. Kallmünzerem, F. X. Heyssigem, A. Dostálem, J. Mařákem aj.), přes honbu i se samotným hrabětem Antonínem/Antonem z Valdštejna/Wallenstein.³⁰ Život v Litomyšli, která tehdy čítá asi 6000 obyvatel, určuje vedle měšťanstva také zámek

²⁴ Totéž ovšem platí i o jeho němčině, jejíž zápis se orientuje na mluvenou podobu kolokviální němčiny (desonorizace v *kold* a *taiž* místo *gold* a *deutsch*, otevřený diftong *taiž* místo *deutsch*). Nejedlého radikální argument, že zápis sousloví *Taiže[s] Haus* (Deutsches Haus) a *Koldene Wise* (Goldene Wiese) dokládá Smetanovu „neznalost“ psané němčiny (NEJEDLÝ 1924b, op. cit., s. 208), je třeba odmítnout poukazem na vliv mluvenosti, rozkolísanost tehdejšího německého pravopisu a především na normální fungování Františka Smetany ve vícejazyčném prostředí. Nejedlý vůbec klade na Smetanovu němčinu, nahlíženou z perspektivy standardu a znalostního horizontu počátku 20. století, nároky vyšší než na Smetanovu češtinu, kterou třeba transkripce na s. 423 své monografie mlčky opravuje v duchu pravopisu své doby a v duchu významové, nikoli přízvukové segmentace slov, snad i v úmyslu potlačit případné pochyby o Smetanově „česкости“.

²⁵ Srov. NEJEDLÝ 1924b, op. cit., s. 407n.

²⁶ Zápisy svatby na matrice v Jaroměři jsou v němčině (srov. tamtéž, s. 155), což není v případě úředního úkonu té doby nic překvapujícího. Byli-li ale Ludmilin otec a bratr (1805–1814) „purkmistry“ města, zdá se pravděpodobné, že němčina patřila k samozřejmému vybavení členů purkmistrovy rodiny. Na specifickou situaci v menších městech a na zpoždění germanizace obecní správy v nich na příkladu města Chrudimi poukazuje Tilman BERGER. Srov. Tilman BERGER: *Užívání češtiny jako úředního jazyka v druhé polovině 18. století na příkladě města Chrudimi*, in: *Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století*, Václav Petrbock, Radek Lunga, Jan Tydlitát (eds.), Albert, Rychnov nad Kněžnou 1999, s. 43–78.

²⁷ Další příklady viz rodokmeny in NEJEDLÝ 1924b, op. cit., nestránkovaná příloha mezi s. 128–129.

²⁸ NEJEDLÝ 1924b, op. cit., s. 181.

²⁹ Tamtéž, s. 164.

³⁰ Tamtéž, s. 207.

a piaristická kolej s přidruženými školami, kde byla vyučovacím jazykem němčina.³¹ Litomyšl té doby zdaleka není prodchnuta českým duchem, o němž vypráví Nejedlý nebo jaký Litomyšli roku 1848 připisuje Alois Jirásek ve *Filosofské historii* (1882). Němčina byla jako dorozumivací prostředek neodmyslitelnou součástí veřejného života, i když třeba do původně německého střeleckého spolku³² nebo divadelního života postupně pronikala čeština. Novým působištěm Františka Smetany se roku 1831 stal Jindřichův Hradec (tehdy asi stejně velký jako Litomyšl), jehož převážně německý ráz určovaly zámek, školy, vojenská posádka i blízkost hranic. Také divadlo se tu hrálo německy.³³ Smetanovi v té době navázali kontakt s rodinou finančního úředníka Karla Koláře a jeho ženy Anny; jejich dcera Kateřina se v roce 1849 provdala za Bedřicha Smetanu. Od roku 1835 Smetanovi sídlili na zámku v Růžkových Lhoticích u Čechtic, kam Bedřich Smetana s přestávkami zajížděl až do r. 1844. Veřejné domény byly přitom v uvedených obcích vázány na němčinu, o čemž svědčí mj. i německé kupní a nájemní smlouvy, kvitance a prohlášení či doklady k soudním sporům. Vzhledem k tomu, že němčina byla v českých zemích až do r. 1880 vnějším úředním jazykem (tj. užívala se i při komunikaci se stranami, nikoli jen uvnitř instituce), nelze ani očekávat nic jiného. S touto vnější situací se František Smetana musel umět a také uměl vyrovnat.

Prvotní svět Bedřicha Smetany nicméně tvořila rodina a domácnost Františka a Barbary Smetanových. Pomineme-li sourozence, kteří zemřeli jako nemluvňata, vyrůstal „Fridrich František Ivan Smetana“ spolu se svými nevlastními sestrami „Nanny“ (Anna), „Klara“, „Sophie“ (Žofie), „Maria“ a „Lidy“ („Ludmilla“) z druhého a vlastními sourozenci „Albina“, „Anton“, „Barbara“, „Karl Franz“ a „Fanny“ (Františka) z třetího manželství svého otce.³⁴ Jejich jména se řídila rodinnou tradicí i jmény kmotrů a kmoter. Svou roli při volbě a užívání jmen ovšem hrály i blízkost svátků v době narození či dobové a lokální módy a snaha o vyjádření společenského postavení. Ve volbě jména Friedrich se zračí více motivů.

Přestože se v matričním i biřmovacím zápisu, vlastním deníku apod. objevuje podoba „Fri(e)drich“, jazyk matričních předloh a zápisů o narození³⁵ nasvědčuje tomu, že čtení, zpěv i kázání v kostele se – i v Litomyšli³⁶ – odehrávaly v češtině a že čeština určovala i komunikaci s kmotry a jinými známými z okruhu kostela. Až na německý předtisk křestního listu Bedřicha Smetany z 5. června 1860 (srov. fotografie v MBS) je tak intimní církevní kontext vázán výhradně na češtinu, o čemž svědčí i biřmovací lístek Bedřicha Smetany z 15. června 1836.³⁷

³¹ O školství v monarchii a roli němčiny a češtiny (fungující též jako pomocný jazyk) srov. Stefan Michael NEWERKLA: *Intendierte und tatsächliche Sprachwirklichkeit in Böhmen. Diglossie im Schulwesen der böhmischen Kronländer 1740–1918*, WUV Universitätsverlag (= Dissertationen der Universität Wien 61), Wien 1999. Pro pozdější dobu srov. Hannelore BURGER: *Sprachenrecht und Sprachengerechtigkeit im österreichischen Unterrichtswesen 1867–1918*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1995.

³² František Smetana věnoval spolku v r. 1823 německý terč, srov. NEJEDLÝ 1924b, op. cit., s. 229.

³³ Tamtéž, s. 367.

³⁴ Srov. rodokmen in NEJEDLÝ 1929, op. cit., nestránkovaná příloha mezi s. 280–281; podoby jmen v uvozovkách podle Smetanova životopisu v deníku ze 40. let 19. stol.

³⁵ NEJEDLÝ 1924b, op. cit., s. 193, fotografie v MBS, inv. č. 2036.

³⁶ Faksimile tamtéž, s. 194–195.

³⁷ Faksimile in NEJEDLÝ 1925, op. cit., nestránkovaná příloha mezi s. 290–291 (originál MBS). Ve veřejných dokumentech zůstává Smetana německé variantě svého křestního jména dlouhou dobu věrný. Přechod k podobě „Bedřich“ se asi odehrál postupně dle adresátů.

2.2. Škola

K německému vzdělání nebyla v mládí Bedřicha Smetany reálná alternativa. Čeština se sice před rokem 1848 zčásti uplatnila – jako pomocný jazyk – i při výuce na gymnáziu, ale první české gymnázium bylo zřízeno až v roce 1862 v Táboře.³⁸ Němčina je v první polovině 19. století prostě „Bildungssprache“, jak konstatuje Smetana ve svém deníkovém záznamu z 2. března 1841 na adresu dívky, která se do něho zamilovala:

„Ach Gott! was ich nicht lachen muss. Eine hat sich in mich verliebt, Eine, die sehr wenig Bildung besitzt, ja nicht einmal recht gut deutsch kann!! – Davon abgesehen, ist sie älter als ich.“³⁹

A právě absencí českých škol v době svého mládí omlouvá Bedřich Smetana svou neznalost psané češtiny Janu Ludevítu Procházkovi v dopise z 11. března 1860, k němuž se ještě dostaneme.

Smetana od r. 1829 navštěvoval nejprve piaristickou obecnou, resp. národní školu (Volksschule) s německým vyučovacím jazykem v Litomyšli. Při vstupu na školu je v německém čtení a výslovnosti hodnocen velmi dobře.⁴⁰ Roku 1831 nastoupil do národní školy s německým vyučovacím jazykem v Jindřichově Hradci, kde nebyla čeština zastoupena ani jako vyučovací předmět, v roce 1831 přestoupil tamtéž na německé gymnázium. Pod vlivem tamního učitele základní školy Franze Hugona Wladiky, který byl přítelem rodiny, předaly děti své matce v r. 1833 německou gratulaci. To bylo Smetanovi devět let. Od r. 1835 bydlí na privátu a navštěvuje německé gymnázium v Jihlavě, podle Nejedlého se zde měla posílit jeho znalost němčiny.⁴¹ V letech 1836–1839 přestoupil na německé gymnázium v Německém Brodě, kde v té době studoval také Karel Havlíček Borovský. Nejedlý charakterizuje Německý Brod poněkud překvapivě jako město ryze české a Smetana zde podle něj zažil národní probuzení svých spolužáků.⁴²

V r. 1839 je Bedřich Smetana poslán do Prahy na Akademické gymnázium, kde je vyučovacím jazykem rovněž němčina. Nejedlý bez udání zdroje v této souvislosti zaznamenává inciální příhodu, podle níž se Smetana v novém prostředí Akademického gymnázia údajně představil „českou“ němčinou „Ich bin ein Deutschbroder“ (Jsem Brodečák) a sklidil za to výbuch smíchu.⁴³ Je otázka, čemu tento smích vlastně patil. S ohledem na to, že Smetana od raného dětství navštěvoval německé školy, není příliš pravděpodobné, že by měl – jak to interpretuje Nejedlý – výrazný český akcent. Mezi jeho spolužáky byli navíc i jiní studenti s českými kořeny a Akademické gymnázium, jehož prefektem byl tehdy Josef Jungmann, platilo jako národnostně otevřené. Svou roli tak sehrál spíše původ z malého města a neobvyklost obyvatelského jména. Nejedlý nicméně tímto „národním“ ponižením vysvětluje Smetanovu ztrátu zájmu o studium. Nedostatek motivace mohl přitom pramenit ze stoupajících nároků na gymnázium a Smetanovy neutišitelné hu-

³⁸ KOŘALKA, op. cit., s. 104.

³⁹ „Ach Bože! musím se tomu smát. Jedna se do mne zamilovala, jedna, která je velice málo vzdělaná, ano, neumí dokonce ani pořádně německy! – Nehleď na to, je starší než já.“

⁴⁰ NEJEDLÝ 1925, op. cit., s. 299.

⁴¹ Tamtéž, s. 17.

⁴² Tamtéž, s. 143 a 149.

⁴³ NEJEDLÝ 1924a, op. cit., s. 84; NEJEDLÝ 1929, op. cit., s. 9.

dební vášně. Alespoň tak to vyplývá z deníků, které si Smetana vede v němčině od dubna 1840 a v nichž se hlavní pozornost upírá k hudbě a ženám, zatímco škola hraje jen periferní roli. Z gymnázia Smetana bez konzultace s rodinou vystoupil 13. května 1840 a přes následný střet s otcem trávil léto 1840 v Růžkových Lhoticích a u strýce v Novém Městě nad Metují, kde pro svou sestřenicí Aloisii napsal *Louisen Polka*.⁴⁴

Po prázdninách r. 1840 je poslán do Plzně, kde měl dokončit gymnázium a kde na něho měl dohlédnout jeho bratranec František Josef Smetana, profesor fyziky a učitel na tamním filozofickém ústavu. I v Plzni je vyučovacím jazykem němčina, čeština se v kontextu školy objevuje okrajově a její „výskyt“ stojí Smetanovi za deníkový záznam: „Predigt auf böhmisch“ (Kázání v češtině; D-26-7-1841).⁴⁵ Není ovšem vyloučeno, že nějakou roli hrála čeština i přímo ve škole, neboť ve Smetanově deníku vznikla potřeba rozlišovat „český“ a „německý“ vyučovací jazyk: „Wir hatten Klassenlesung. Die *deutsche* Rede des Sýkora war sehr gut vorbereitet.“ (Měli jsme čtení ve třídě. Sýkorův německý proslov byl velmi dobře připraven; D-5-8-1841; kurziva autoři.) Také mezi spolužáky fungovala čeština očividně jako dorozumívací jazyk, neboť přezdívkami kantorů jsou české: „punčoška Beer“ (D-27-3-1843). První rok v Plzni bydlí Smetana u učitele J. N. Sýkory v premonstrátském klášteře s německým gymnáziem, druhý rok u lesmistrové Wildmannové, jejíž další nájemníci snad mluvili také česky, třetí rok v rodině Kolářů (viz níže), kteří do Plzně přišli roku 1841 a kteří Smetanu znali ještě z Jindřichova Hradce. V době pobytu v Plzni pokračuje Smetana ve vedení německého deníku, jejíž si začal psát v Praze.

Po odchodu Kolářových do Mladé Boleslavi a po dokončení gymnázia v Plzni se Smetana v r. 1843 vydal do Prahy, kde na doporučení Anny Kolářové až do roku 1847 studoval kompozici u nevidomého a národně indifferenčního Josepha Proksche. Proksch přišel na počátku 30. let z Liberce a založil v Praze Hudebně vzdělávací ústav, jehož vyučovacím jazykem byla němčina. V Nejedlého biografii Smetany je vevázána faksimile Smetanových domácích úloh z r. 1845 s německými popiskami.⁴⁶ Začátkem roku 1844 se Smetana stal domácím učitelem hudby v rodině hraběte Leopolda Thuna.⁴⁷ Tuto činnost mohl vykázat německým osvědčením z 26. května 1847, jímž mu hrabě doložil, že Smetana byl v jeho rodině od ledna 1844 do května 1847 učitelem hudby (doklad v MBS). V roce 1847 se Smetana – snad i pod dojmem veřejného vystoupení Franze/Ference Liszta v Praze (1846) – rozhodl postavit na vlastní nohy.

⁴⁴ Faksimile opisu in NEJEDLÝ 1929, op. cit., nestránkovaná příloha mezi s. 476–477.

⁴⁵ Zde i dále znamená zkratka typu „D-27-3-1843“ odkaz na Smetanův deníkový záznam z 27. března 1843, zkratka „D-4-1840“ odkaz na Smetanův deníkový záznam z dubna 1840 apod.

⁴⁶ NEJEDLÝ 1924a, op. cit., nestránkovaná příloha mezi s. 48–49.

⁴⁷ Leopold Graf Thun-Hohenstein (1797–1877), c. k. tajný rada, nejvyšší sudí království českého, místopředseda stavovského výboru. Bedřich Smetana v jeho rodině působil v letech 1844–1847 jako učitel hudby, vyučoval pět jeho dětí z druhého manželství s Alžbětou Mladotovou ze Solopisk. Vzájemné vztahy přesahovaly pouhý služební rámec. Letní měsíce trávil Bedřich Smetana s hraběcí rodinou na jejich venkovských sídlech (Benátky nad Jizerou, Bon Repos, Ronšperk na Šumavě).

2.3. Rodina Bedřicha Smetany

Jak jsme již uvedli, Smetana se poprvé oženil 27. srpna 1849 s Kateřinou Kolářovou (1827–1859), která pocházela z rodiny finančního úředníka Karla Koláře a Anny Kolářové, roz. Mixové. Potvrzení o sňatku bylo vydáno německy (MBS). Karel Kolář působil v Klatovech, Jindřichově Hradci a také ve Šluknově a bez dobré znalosti němčiny by jeho služba nebyla možná a jeho rodina by v daném prostředí sociálně neobstála. Nepřekvapuje proto, že Smetana své budoucí tchyni psal německy (srov. gratulace z 1. 3. 1844).⁴⁸

Podobně jako Smetana vedla si i jeho první žena své deníky a biografické zápisky v němčině. V MBS jsou zachovány deníky z let 1849–1853 a 1854–1855. Dochoval se i autobiografický zápis z r. 1856, podníčený pravděpodobně smrtí milované dcery Bedřišky (1851–1855).⁴⁹ První zachovaný dopis své pozdější ženě Kateřině Kolářové ze 7. srpna 1843, nadepsaný „Theurstes Fräulein!“ (nejdražší slečno), napsal Smetana německy, jejich privátním mluveným jazykem byla ale podle všeho čeština.⁵⁰ K obrázku povozu s koňmi v tomto dopise totiž Smetana připojuje osobní českou popisku: „cupaite, cupaite do mladi Boleslawi! hi! hije! Ke K....ce!!!“.⁵¹ V dopise se také opakovaně objevují české vsuvky – třeba v popisce k notové citaci: „Odpugste, sléčno, že gsem tadi hibjl.“; nebo v naléhavé prosbě o udržení kontaktu: „Doch jetzt bitte ich, na Kolenach prosjm, schreiben Sie mir wieder zum 3ten Male nach Růschkolhotitz über Wlaschim, Čechtitz, do třetice všeho dobrého, schreiben Sie (...)“.⁵² Němčina nicméně byla a zůstala hlavním kódem vzájemné psané komunikace i v těch nejvypjatějších chvílích. Německy píše Kateřina Kolářová svému muži „Friedrichovi“ i 31. srpna 1855⁵³ ve chvíli, kdy je dcera Bedřiška na smrt nemocná a kdy ho prosí o okamžitý příjezd a pomoc.

Kateřina Smetanová svého muže podporovala při vedení hudebního ústavu, v němž vyučovala hře na klavír, a následovala ho při jeho pobytu v Göteborgu, kde s ním prožila poslední dva roky svého života (1857–1859). V obou případech pro ni byla němčina nezbytností.

Po smrti Kateřiny Kolářové (1859) se Smetana během letního pobytu v Čechách 10. července 1860 oženil s devatenáctiletou Bettinou Ferdinandi (1840–1908), dcerou ředitele panství v Obříství u Mělníka a švagrovou svého bratra Karla. Zasnoubil se s ní už v létě 1859 a 1860–1861 s ní přibližně rok pobýval ve Švédsku. Také jeho druhá žena byla mocna němčiny i češtiny. Její zápisky z let 1856 až 1908 (MBS) jsou vedeny německy. Osvědčení o složení náboženské zkoušky před vstupem do manželství z 8. června 1860 (MBS) je ale vystaveno česky. Do roku 1862 je korespondence mezi manželi německá, poté je vedena česky. Odchylky Bettiny

⁴⁸ Ke korpusu Smetanovy korespondence viz níže.

⁴⁹ Kateřinu Smetanovou v krátkém sledu potkalo úmrtí Gabriely (1852–1854), Bedřišky (1851–1855) a Kateřiny (1855–1856), přežila ji jen dcera Žofie (1855–1902).

⁵⁰ V denících Kateřiny Kolářové, o nichž se Smetana zmiňuje ve svých deníkových záznamech, hraje jistou roli i francouzština. Na jedno ze Smetanových vyznání lásky ve svém deníku reaguje, jak si Smetana v deníkové parafrázi poznamenává: „qu'elle ne m'aime pas“ (...že mě nemiluje), a po jednom z nedorozumění jej uklidňuje francouzským lístkem: „Je ne suis pas fa[à]ché contre vous! K. K.“ (Nezlobím se na Vás! K. K.; D-12-3-1843).

⁵¹ Faksimile in NEJEDLÝ 1933, op. cit., nestránkovaná příloha mezi s. 364–365.

⁵² „Ale teď prosím, na kolenách prosím, napište mi opět, potřetí, do Růžkových Lhotic přes Vlašim, Čechtice, do třetice všeho dobrého, napište...“

⁵³ Faksimile in NEJEDLÝ 1924a, op. cit., nestránkovaná příloha mezi s. 152–153.

směrem k němčině zaznamenává Smetana s jistým údivem: „Dívna věc, že si mně zase z německým psaníčkem oblažila, snad pro ten tamnější vzduch, který okolo Lamberku vladne?“ (BS, 15. 9. 1864) To je ale již v době, kdy sám Smetana v nové společenské atmosféře začal užívat češtinu i v korespondenci s jinými adresáty.⁵⁴

Poslední roky života prožil Smetana s rodinou své dcery Žofie Schwarzové v myslivně v Jabkenicích u Mladé Boleslavi. Natrvalo se sem – i kvůli zhoršení svého zdraví – nastěhoval roku 1876. Svě nemoci Smetana vzdoroval do 12. května 1884. Předtisky formulářů pražského Ústavu pro choromyslné či Smetanova úmrtního listu vystaveného v Praze dokládají, jak velice se za dobu Smetanova života proměnila jazyková situace v českých zemích, kde se čeština v roce 1880 stala vnějším úředním jazykem.

2.4. Profesní působení

V roce 1847 ukončil Smetana studia u Proksche a vystoupil z hraběcích služeb, aby se osamostatnil. Policejní ředitelství v Praze mu 31. října 1847 vystavilo německé vysvědčení bezúhonnosti. V letech 1847–1848 hraje na komorních koncertech, 28. ledna 1848 podává žádost o založení hudebního ústavu, v březnu se německým listem s hudební přílohou obrací na F. Liszta s prosbou o půjčku, aby pro svůj ústav mohl pořídit klavír. Hudební ústav sídlí postupně na různých adresách, vyhlášení o jeho otevření v srpnu 1848 je v češtině i němčině, jak to odpovídá ještě nevyhaslým nadějím roku 1848.⁵⁵ V roce 1850, snad na doporučení Josepha Proksche, zastupuje v prosinci 1850 Kateřinu Cibbini při klavírních přehrávkách pro Ferdinanda V.⁵⁶ Dvojazyčně, německo-česky, je vystaven i domovský list z 15. května 1850 (Smetana mezitím založil rodinu). Ten Smetanovi atestuje znalost němčiny a češtiny: „spricht deutsch u. böhmisch“ (mluví německy a česky; MBS). Vysvědčení o zachovalosti vystavené v Růžkových Lhoticích 4. prosince 1862 je v té době ještě v němčině (MBS), třebaže demograficky šlo o českou obec.

V době Bachova neoabsolutismu jsou ohlášeni soirée a poledních koncertů, jež navíc obsahují rakouské patriotické vsuvky, zveřejňována výhradně v němčině. V profesním kontextu je plynná němčina předpokladem normálního fungování ústavu, zvláště když Smetana učí potomky z rodin Nosticů, Thunů, Lobkoviců, Sporcků, Wolkensteinů, Bellegardů.⁵⁷ Smetana nicméně profituje i z národně orientované klientely: učil například dceru Františka Palackého Marii, malíře Hellicha, syna Kateřiny Podborské, nebo dceru J. J. Kolára.

Důvodem odchodu do ciziny byla nejspíš potřeba změny po úmrtí dcer Jelčinky (1854), Bedřišky (1855) a Kateřiny (1856) i potřeba prosadit se na mezinárodním poli. Zda při odchodu do Švédska v roce 1856 sehrály svou roli i politické

⁵⁴ V ní sice v rámci monarchie nedošlo ke změně „overt prestige“ (čeština si musela na svou výraznější akceptanci ve veřejné sféře ještě dvacet let počkat), patrná je však změna „covert prestige“, která se v české jazykové komunitě rýsovala už ve 40. letech 19. století a byla pozdržena novou vlnou germanizace v éře Bachova neoabsolutismu. K rozlišení „overt“ a „covert prestige“ srov. Klaus HANSEN: *Zum Begriff der Sprachsituation*, in: *Studien zur Sprachvariation (unter besonderer Berücksichtigung des Englischen)*, Klaus Hansen (ed.), Humboldt-Universität, Sektion Anglistik/Amerikanistik, Berlin 1987, s. 6–49.

⁵⁵ Viz faksimile in NEJEDLÝ 1924a, op. cit., nestránkovaná příloha mezi s. 112–113.

⁵⁶ Srov. Jiří ŠTEFAN: *Hudba v životě císaře Ferdinanda V. Dobrotivého po abdikaci a usídlení na Pražském Hradě v letech 1848–1875*, in: *Hudební věda* 41 (2004), č. 3–4, s. 308–340.

⁵⁷ Srov. NEJEDLÝ 1924a, op. cit., s. 115.

motivy, je nejasné a podle nás nepravděpodobné. Ve Švédsku, kde dává soukromé hodiny dětem městských vyšších středních vrstev a stává se dirigentem „Společnosti pro vokální hudbu“ (později „Harmoniska Sällskapet“), si Smetana – zvláště v židovských rodinách (jako v případě rodiny Fröjdy Benecke) – podle všeho vystačil s němčinou, třebaže se v dopise rodičům z 23. prosince 1856 z Göteborgu zmiňuje, že se musí učit švédsky.⁵⁸ Zda si místní jazyk – i s ohledem na délku pobytu – osvojil alespoň pasivně, není jasné. Přístup k češtině, i psané, je v této době ovšem minimální.

V Göteborgu Smetana zůstal až do r. 1861, už v roce 1860 – ještě před říjnovým diplomem z roku 1860 – zde ale začal připravovat svůj návrat do vlasti. Na český dopis svého někdejšího žáka Jana Ludevíta Procházky Smetana odpověděl česky. Čeština přitom byla tehdy ve Smetanově psaném projevu ještě výjimkou. Zčásti se to odrazilo v mísení předreformního a reformního pravopisu. Smetana navíc v cizině – též s ohledem na svůj pravopis – cítil potřebu vysvětlit své „odrození“ od češtiny:

„V Gothenburků dne 11 března 1860 / Velevážený p. Procházka! / Prosjm, bi jste mně především odpustil všecky chybi jak ortograficky tak grammatykálnj, ktere v hojně se v mým psanj nalesnau; neb až do dnešnjho časů mně nebylo dopřáno, se v naší mateřské řeči dotvrđjtj. Od mládj skoro v němčině jak v školách tak w společnostjch wíčován, nedbal jsem, dokud jsem býł študentem, jiného se učiti, k čemuž jsem nebył nucený, a pozděic božska hudba w šecků moji sílů a cely čas pro sebe zabrala, tak že teď k hanbě to musjm přiznatj, neumjm se patřičně vijádrítj, anj napsatj v česke řeči. Ale ta předhůzka ne jen mně treffy nýbrž také naše školy, á - - t. d.!! Že ale jsem z tělem a dušj Čechem a honosým se bjtj synem naší slávi, to nemusjm opakowatj. Proto taky se nestjđjm Vám odpowěđtj v matřském jazikem ačkoliv chybně, á těšjm se, že jest mně to dopřano, Vám vyjevýtj, ják wlast naše mně nadevšecko jde. / Protože vítám radostně Vaše předsevzetj, výdávátj zborý český pro mužské hlasy, a co stačí moje slabá sila, tak ne jen chcy a budů přispěti, ale i take to same dle možnostj rozžiovatj. - / Sbory hotové zrovna nemám, ale prosíl bých o zaslánj několik básních. - / Ačkoliv mně welika práce sinfonická zabavuje: „Hakon Jarl pro Orchester“ tak přec především stojím Vašemů vši chválí hodněmů předsevzetj k službě. / Ja v brzku přjjeđů do Prahý, ku koncí květnů, a potom se těšjm z Vámi přez mnoha hovořitj. / Vás mnohokrate vítaje zůstávám / s úctau / Bedřich Smetana“⁵⁹

V květnu 1861 se Smetana vrátil do Prahy a v témže roce podnikl koncertní turné po Německu a Holandsku. Na jaře 1862 se ještě krátce zdržoval v Göteborgu. V Praze se zprvu těžko prosazuje, v letech 1863 až 1865 se stává sbormistrem spolku *Hlahol*, který byl založen v r. 1861, působí také jako hudební referent *Národních listů* a učitel hudby. Smetanovy původně německy psané a překládané texty z té doby byly v roce 1920 přetištěny knižně pod titulem *Články a referáty 1862–1865*, respektive v edici Václava H. Jarky z roku 1948.⁶⁰ Jan Neruda, kterému Bedřich Smetana na jeho žádost v 80. letech poslal – podle všeho česky psané – osobní vy-

⁵⁸ Faksimile in NEJEDLÝ 1924a, op. cit., nestránkovaná příloha mezi s. 160–161.

⁵⁹ Přepis a kurziva autoři podle faksimile tamtéž, s. 328–329.

⁶⁰ Bedřich SMETANA: *Články a referáty 1862–1865*, Česká grafická unie, Praha 1920; *Kritické dílo Bedřicha Smetany 1858–1865*, Václav Hanno Jarka (ed.), Nakladatelství Pražské akciové tiskárny, Praha 1948.

právění, na zasláný text reaguje slovy: „Ty kousky jsou zajímavý, schází jim jen stylistické spojení, které tedy s Tvým dovolením přidám.“⁶¹ Smetana si musel být omezenosti svých jazykových schopností vědom, neboť podle Nejedlého s touto nabídkou souhlasil, a tak Neruda na základě jeho osobních vzpomínek vytvořil biografický fejeton.⁶² Poté co se Bedřich Smetana 15. září 1866 stal kapelníkem Prozatímního divadla, nelze již žádnou jeho literární aktivitu doložit.

2.5. Reflexe jazyka a národní uvědomění

V době Smetanova dětství a mládí je spojení jazyka s národní otázkou pro Smetanu sotva téma. Pokud Smetana jazyk reflektuje, pak se tak děje v jiných kategoriích: v citovaném deníkovém zápisu z 2. března 1841 je němčina identifikována jako jazyk vzdělání. Přes pobyt na Akademickém gymnáziu, jehož prefektem byl Josef Jungmann, a v Plzni, kde byl v kontaktu se svým příbuzným Františkem Josefem Smetanou (1801–1861), který se znal s Palackým, Šafaříkem, Čelakovským, Presslem, Rubešem nebo Tylem, se ve Smetanových denících neobjevuje téměř nic, co bychom mohli označit jako projev národního probuzení či jazykově národní vidění světa.⁶³ Snad jen zmínku o jisté paní Brožové lze považovat za výraz toho, že vlastenecké hnutí v té době alespoň registroval: „Der Herr Brosch ist die Gefälligkeit selbst, und seine Frau!! die ist noch besser. Eine enorme Patriotinn, eine wahre Czechinn. Aber nicht daß sie vielleicht kein deutsch könnte! Nein, vielmehr nur zu gut versteht sie's.“⁶⁴ Také v repertoáru plzeňských koncertů se jen výjimečně objeví česká skladba, respektive skladba na český motiv jako „Na Wlast“ (D-17-2-1843) nebo „Pepiků“ (D-3-7-1843).

Podle Nejedlého se Smetana národně radikalizoval v r. 1848.⁶⁵ Zůstává nicméně otázkou, nakolik lze skladbu *Píseň svobody* (na text J. J. Kollára) pro ozbrojený sbor „Svornost“ chápat jako výraz Smetanova češství. Podle Nejedlého Smetana vstoupil také do národní gardy,⁶⁶ během svatodušního povstání pomáhal donáškou prachu a po potlačení povstání prchl z Prahy. V tiskem vyšlém *Pochodu národní gardy* se ovšem revoluční patos poněkud relativizuje: ve skladbě se objevuje citát rakouské hymny a skladba je jako celek komponována na motivy písně *Was kommt von der Höh'* (Co přichází shůry). Snad i proto Smetanova aktivita nenabyla podob nápadných policií, takže v srpnu 1848 si bez problémů otevírá hudební ústav. Otevření hudebního ústavu v Praze je v srpnu 1848 příznačně vyhlá-

⁶¹ Cit. podle NEJEDLÉHO 1924b, op. cit., s. 42.

⁶² V akademickém vydání Spisů Jana Nerudy v nakladatelství Odeon, přesněji ve třech svazcích Dopisů, jsme ale takovou korespondenci se Smetanou nenašli. Nejedlým zmiňované Divadelní táčky obsahují fejeton „Recenzent operní pan Emanuel Chvála vypravuje“ (s. 88–92), v němž se Neruda vyznává ze svého obdivu ke Smetanovi a jeho hudbě, který ale není možno chápat jako převyprávění Smetanova vlastního životního příběhu. Srov. Jan NERUDA: *České divadlo IV - Divadelní táčky; Dopisy I-III*, (Spisy Jana Nerudy sv. 17; sv. 37–39), Odeon, Praha 1973.

⁶³ V duchu kategorizační členské analýzy jsme se vědomě vyhýbali překládání Smetanova dobového vidění světa do našich kategorií, jak to dělá třeba Z. Nejedlý. Ke kategorizační členské analýze srov. např. Harvey SACKS: *Lectures on Conversation*, Basil Blackwell, Oxford – Cambridge 1992.

⁶⁴ „Pan Brož je laskavost sama, a jeho paní!!! ta je ještě lepší. Náramná vlastenka, opravdová Češka. Ale ne že by snad neuměla německy! Ne, němčině rozumí víc než dobře.“ (D-14-4-1841; kurziva autoři). Bez zajímavosti není Smetanovo upřesnění, že vlastenectví paní Brožové není podmíněné její nevzdělaností, a že je tedy opravdovým výsledkem volby, v čemž se zřejmě na pozadí předsudku zračí dobový ideál.

⁶⁵ NEJEDLÝ 1924a, op. cit., s. 83.

⁶⁶ Tamtéž, s. 97.

šeno v obou zemských jazycích, a sice s preferencí češtiny. Reflektuje se v tom požadavek Národního výboru z jara 1848 na zrovnoprávnění obou zemských jazyků. Ve stejné době se Smetana angažuje také při založení českého hudebního časopisu *Cecílie* (1848-1849), třebaže jeho čeština na takový úkol nemohla stačit.

V 50. letech není Smetana, podobně jako řada jiných, později národně aktivních tvůrců, nijak nápadný. Oznámení veřejných vystoupení jsou, jak je v té době běžné, zveřejňována v němčině. Podle německého programu koncertu „Friedricha Smetany“ se 26. února 1855 dávala „Triumph-Sinfonie mit Benutzung der österreich. Volkshymne für das grosse Orchester bei Gelegenheit der feierlichen Vermählung I. I. M. des Kaisers Franz Joseph und der Kaiserin Elisabeth eigens componirt vom Concertgeber“,⁶⁷ v jejímž věnování probleskuje rakouský patriotismus – věnování ovšem císařská kancelář odmítla.⁶⁸

V době pobytu v Göteborgu, kam v r. 1856 odchází z důvodů osobních i profesních, Smetana přirozeně sahá k nadnárodním motivům jako *Richard III.*, *Macbeth*, *Cid*, *Wikinge-Fahrt* (Jízda Vikingů), *Maria Stuart*, *Hakon Jarl*, *Wallensteins Lager* (Valdštyňův tábor) podle F. Schillera aj.⁶⁹ Spolu s ostatními skladateli své doby byl v roce 1859 pozván na sjezd německých hudebníků do Výmaru.⁷⁰ Zde byl přítomen i odhalení pomníku J. W. Goetha a F. Schillera a ve vile Altenburg byl hostem F. Liszta a jeho družky kněžny Wittgensteinové, které navštívil již v roce 1857. Ve Výmaru i jinde veřejně vystupuje pod svým křestním jménem „Friedrich“; na rukopis skladby *Ball-Vision* (1858), již věnoval dvacetileté Fröjdě Benecke, rozené Gumpert, a do níž motivem „f-e-d-a“ zakomponoval její jméno,⁷¹ se podepsal francouzsky jako „Fréd[eric]“ (MBS). Svou českou (böhmisch) identitu – třeba ve Výmaru r. 1857 – však nezastírá,⁷² a tak je konfrontován s tvrzením Johanna Herbecka, že Češi (Böhmen) jsou vynikající hudebníci, ale že jim chybí velcí skladatelé.⁷³

Po pádu Bachova absolutismu se na něho obrátil jeho někdejší žák z roku 1855 Jan Ludevít Procházka s prosbou o vokální skladbu – v češtině. Na Procházkův dopis Smetana reagoval česky a přihlásil se v něm explicitně i ke svému češství, i když si uvědomoval, že v obrozující se české společnosti kladoucí důraz na kultivovanou češtinu mohly jeho česky psané projevy sotva veřejně obstát.⁷⁴ Tento dopis nelze z hlediska národní identifikace s ohledem na kvalitu kódu podceňovat,⁷⁵ ale ani nadhodnocovat: jde o výpověď psanou z ciziny v odpovědi na český list,

⁶⁷ „Triumfální symfonii s použitím rakouské národní hymny pro velký orchestr při příležitosti slavnostního sezdání Jeho Milosti císaře Františka Josefa a císařovny Alžběty zvlášť zkomponoval pořadatel koncertu“; faksimilie in NEJEDLÝ 1924a, op. cit., nestránkovaná příloha mezi s. 152-153.

⁶⁸ RYCHNOVSKÝ, op. cit., s. 59.

⁶⁹ Srov. NEJEDLÝ 1924a, op. cit., s. 236, 270. Názvy skladeb upraveny dle originálu.

⁷⁰ Tamtéž, s. 238.

⁷¹ Tamtéž, s. 179n.

⁷² Podle Rychnovského svým hudebním kolegům pomocí hudby vysvětluje správnou výslovnost svého jména „Smetana“. Srov. RYCHNOVSKÝ, op. cit., s. 94.

⁷³ NEJEDLÝ 1924a, op. cit., s. 231n.

⁷⁴ Intencionální přihlášení k národnosti bez znalosti jazyka je ovšem možné, a to nejen dle teorie; v oblasti školství bylo i zákonou – radikálnějšími národovci z obou stran opakovaně zpochybňovanou – normou, což dobře ilustruje dobovou realitu i fakt, že Smetana nebyl v tomto ohledu nijak výjimečný. K teorii viz John J. GUMPERZ: *Language and Social Identity*, Cambridge UP, Cambridge 1982. K zákoným úpravám v druhé polovině 19. a na počátku 20. století srov. BURGER 1995 (odkaz v pozn. č. 31).

⁷⁵ Pro novější dobu k nesamozřejmosti vztahu jazyka a etnicity u „našich“ Němců srov. Jiří NEKVAPIL: *K nesamozřejmým vztahům jazyka a etnicity, aneb jak Němci nemluví německy a Češi nemluví česky*, in: *Biograf* (1997), č. 10-11, s. 107-122.

přičemž jednou z funkcí Smetanova dopisu bylo navázat intenzivnější kontakt s probuzeným českým prostředím. Konstrukce (jazykové) identity, vždy vázané na určitý kontext a určitý cíl, jsou přitom běžné i mimo české prostředí.⁷⁶ Ve stejné době se Smetana dozvěděl také o soutěži na českou operu, kterou v roce 1861 vypsál Jan Nepomuk Harrach, hrabě z Harrachu. Smetana do ní v roce 1863 zadal *Brani-bory v Čechách* a získal v ní posléze první cenu 600 zl. Po návratu do Prahy v květnu 1861 se Smetana přeorientoval na národní agendu jednak jako předseda hudební sekce Umělecké besedy (1863), jednak jako sbormistr pěveckého spolku Hlahol (od roku 1863). Při úterních setkáních u knížete Rudolfa Taxise udržoval styky s politickými protagonisty českého národního hnutí.⁷⁷ V jistém smyslu se do lůna národa vrátil i svou uměleckou tvorbou – pro spolek Hlahol zkomponoval sborové skladby *Tři jezdci* (1862) a *Odrodilec* (1864), v nichž se zračí úsilí o národní mobilizaci i jeho osobní situace. Smetana je ovšem nemohl na adekvátní úrovni doprovodit svou češtinou. Díla B. Smetany nicméně postupně dostávají jasné národní vyznění – ať už jde o operu *Libuše* (1869–1872, prem. 1881) s šesti obrazy z českých dějin (dnes bychom řekli spíše mýtů),⁷⁸ ideově reagující na opery Wagnerovy,⁷⁹ nebo o cyklus symfonických básní *Má vlast* (1874–1879). Národní uvědomění se zčásti promítá i do soukromí, viz například výše zmíněné Smetanovo odmítnutí němčiny v dopise od Bettiny (15. 9. 1864) apod.

3. Smetanova čeština

Jedním z pramenů pro poznání Smetanovy češtiny jsou deníky, které si sice Smetana do r. 1862 vedl v němčině,⁸⁰ v nichž jsou však už ve 40. letech roztroušeny bohemismy. Jde především o různě zdařile zapsaná česká propria osobní (*Ludmilla* D-4-1840, *Kostka*, *Wlček* D-6-1840, *Woditzka* D-8-12-1840, *Piwonka*, *Schindelar* D-27-2-1841/*Schindelarž* D-29-6-1841, *Bržehowsky* D-6-4-1841, *Křepinský* D-14-4-1841, *Vendelin Ržiha* D-16-5-1841, *Kolař* D-26-12-1841, D-9-6-1842/*Kolařž* D-31-5-1842, D-7-6-1842/*Kolařz* D-2-6-1842, *Pazaurek* D-31-1-1842), místní (*Chlumetz*, *Podiebrad* D-6-1840) či obyvatelská (*Czechinn* D-14-4-1841). Zřídka se objevují apelativa (*punčoška Beer* D-27-3-1843, *der sogenante špaček* D-29-3-1843) či frazeologismy (*einen famosen až hanba, kde nic tu nic*).⁸¹ Tyto zápisy dokládají (vidět je to zvláště na kolísání v zápisu kvantit i zápisu ř a palatál), že Smetana neměl školení v českém pravopisu a že si pravidla ortografie osvojił mimo školní kontext až v pozděj-

⁷⁶ Srov. konstrukci identity v naraci „příběhů o utrpení“ např. in *Discourse and Identity*, Anna de Fina, Deborah Schiffrin, Michael Bamberg (eds.), Cambridge UP, Cambridge 2006.

⁷⁷ RYCHNOVSKÝ, op. cit., s. 135.

⁷⁸ Nejedlý upozorňuje na to, že Smetana už jako malý znal cyklus „Dějiny české v obrazech“ od Antonína Machka, jehož koncepce tato tableau nápadně připomíná. Srov. NEJEDLÝ 1924b, op. cit., nestránkovaná příloha mezi s. 364–365. K národnímu vyznění Smetanových děl srov. např. Vladimír KARBUSICKÝ: *Libussa/Libuše. Das mythische Symbol des Patriotismus und seine Rolle in der Böhmischen Opernrepräsentation*, in: Musikgeschichte in Mittel- und Osteuropa 3 (2006), s. 150–176; Marta OTTLOVÁ – Milan POSPÍŠIL: *Bedřich Smetana a jeho doba. Vybrané studie*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1997.

⁷⁹ Srov. Brigitte BELLINGER – Wolfgang SCHENCK – Hans WINKING: *Velká encyklopedie opery*, Mladá fronta, Praha 1996, s. 385.

⁸⁰ Jde o šest sešitů deníku z let 1840–1843, stručné vzpomínky z let 1843–1845, faktograficky orientované zápisy ze Švédska z let 1857, 1858 (ztracen) a 1859 a zápisy z let 1861–1862.

⁸¹ Frazeologismy citovány podle NEJEDLÝ 1933, op. cit., s. 223.

ším období. O německé deníky z let 1840 až 1843 se opírají také naše předběžné poznámky ke Smetanově němčině.

Další významný zdroj poznání Smetanova českého vyjadřování představuje jeho dochovaná odeslaná korespondence. Stejně jako v případě deníků i při psaní dopisů užívá Smetana až do 60. let 19. století převážně němčinu. Jako zlomový lze hodnotit citovaný list Janu Ludevítu Procházkovi z 11. března 1860, v němž se Smetana programově hlásí ke svému češství. Již dříve sice ojedinelé píše česky (třeba rodičům z Göteborgu dne 23. prosince 1856,⁸² odkázat je možno i na české vsuvky v dopisu Kateřině Kolářové ze 7. srpna 1843), teprve od roku 1862 však čeština v jeho korespondenci českým adresátům začíná převažovat. Přechod k ní nicméně není absolutní ani u Smetany, ani u českých adresátů. A tak často buď jedna, nebo druhá strana přepíná do němčiny (viz Smetanova reakce na dopis Bettiny Smetanové, 15. 9. 1864; dopis Anně Kolářové /česky psaná část/ a Elišce Kolářové /německy psaná část/, 24. 7. 1879 aj.).

Rozbor češtiny Bedřicha Smetany v tomto článku vychází z vybrané části jeho odeslané korespondence. Dopisy byly zvoleny tak, aby pokrývaly širší časové období (především 70. a 80. léta, kdy se čeština pro Smetanu stává dominantním komunikačním prostředkem, a to i v psaných projevech) a aby zároveň zahrnuly rozmanité spektrum adresátů (tj. listy osobní, polooficiální s nižší mírou důvěrnosti i ryze oficiální). Do výběru proto byly zařazeny dopisy manželce Bettině, Smetanovu příteli a tajemníkovi Josefu Srbovi, méně osobní listy pro kapelníka Národního divadla Adolfa Čecha a libretistku Elišku Krásnohorskou, z oficiální korespondence jde o dopisy pro Jana Ludevíta Procházku, redaktora časopisu *Dalibor*, jenž se teprve později stal Smetanovým přítelem, a pro Družstvo královského českého zemského divadla. Mezi adresáty byly preferovány osoby, s nimiž Smetana udržoval čilou korespondenci. Pro vytvoření komplexního pohledu na Smetanovo vyjadřování v češtině a poskytnutí hlubšího vhledu do zkoumané problematiky byl tento výchozí materiál doplňován rovněž příklady z dalších dopisů psaných Bedřichem Smetanou. Všechny ukázky jsou – není-li uvedeno jinak – citovány z elektronického *Korpusu odeslané a přijaté česky psané korespondence Bedřicha Smetany*, který byl vytvořen roku 2009 pro interní vědecké potřeby a je přístupný na Ústavu českého jazyka FF MU. Na jeho vzniku se podílela Fakulta informatiky MU a také MBS, které poskytlo digitální verzi Smetanovy korespondence s předlohami. Korpus zahrnuje přes 400 dopisů odeslaných, a to z let 1856, 1860 a 1862–1884, v případě korespondence přijaté se jedná o více než 300 listů z let 1862–1867 a 1869–1884. Při korpusovém zpracování byly všechny dopisy opatřeny doplňujícími charakteristikami (jde o informace o pisateli, adresátovi, dataci apod.), následně byl materiál uložen pod korpusovým manažerem Bonito. Ten umožňuje vyhledávat četnost výskytu jednotlivých slovních tvarů a díky doprovodným informacím rovněž sledovat jejich rozvrstvení z hlediska časového a sociálního.⁸³

Rozbor Smetanovy češtiny si nejprve všímá jevů pravopisných a dále postupuje po jednotlivých jazykových rovinách – od hláskosloví přes morfologii a lexikum až k syntaxi. Pozornost je věnována především opakovaně se vyskytujícím jevům

⁸² Faksimile in NEJEDLÝ 1924a, op. cit., nestránkovaná příloha mezi s. 160–161.

⁸³ *Korpus odeslané a přijaté česky psané korespondence Bedřicha Smetany*, ÚČJ FF MU, Brno 2009.

a prvkům znamenajícím odklon od dobového psaného úzu. Při jejich interpretaci sledujeme tři základní linie:

1. Opíráme se o dobové gramatiky, konkrétně o příručky Václava Hanky *Mluvnice českého jazyka na základě soustavy Dobrovského* z roku 1849 a Martina Hattaly *Srovnávací mluvnice jazyka českého a slovenského* z roku 1857, popřípadě o další jazykovědná díla (např. o Kottův *Česko-německý slovník*) či o jiné dobové texty (časopisy, dokumenty apod.).⁸⁴ Je však třeba zdůraznit, že uvedené jazykové příručky mají jiný charakter, než je tomu v případě pozdějších gramatik (což souvisí s postavením češtiny v tehdejší vzdělávacím systému, české školy byly institucionalizovány až v 2. pol. 19. st.). Preskriptivní síla zmíněných děl je omezená, autoři spíše popisují dobový stav jazyka, případně s jistou dávkou opatrnosti formulují určitá doporučení. Tak se třeba Hattala při vyslovení domněnky, že by se mohla vynechávat hláska *j-* ve tvarech pomocného slovesa *být*, odvolává na úzus českých bratří.⁸⁵ Hanka zase například při rozlišení různých koncovek v 1. os. sg. času přítomného u sloves 3. třídy preferuje *-i*, např. *biji*, *myji*, a tyto tvary považuje za jemnější, připouští však i *biju*, *myju*.⁸⁶

2. Řada jazykových jevů ve Smetanově korespondenci svědčí o vlivu mluvené podoby jazyka. Pro ověření toho, jak ve Smetanově době mluvená čeština vypadala, nám však chybí autentické materiály, a proto využíváme srovnání s mluveným jazykem zachyceným v *Českém jazykovém atlase*⁸⁷ (v něm je sice reflektován stav novější, nicméně nejstarší informátoři žili na konci 19. století; vycházíme i z toho, že jazyk dialektů je značně konzervativní). Při hodnocení jevů odrážejících mluvenost přihlížíme i k poznámkám v dobových gramatikách.

3. S ohledem na Smetanův česko-německý bilingvismus (podrobně charakterizovaný výše) sledujeme vliv němčiny na jeho české vyjadřování.

3.1. Jevy pravopisné

Z hlediska ortografického lze ve Smetanově korespondenci sledovat několik problémových okruhů: 1. uplatnění různých variant českého pravopisu (viz níže předreformní /před r. 1849/ vs. reformní pravopis a jejich křížení), 2. rozlišení a křížení českého a německého písma (viz výše latinka vs. kurent), 3. rozlišení a křížení českého a německého pravopisného systému pro zápis zvukové podoby jazyka (viz výše i níže grafém z pro [c] apod.),⁸⁸ 4. otázky kodifikace pravopisu a odchylky od ní (např. *y/i* po obojetných souhláskách, psaní *mě/mně* aj.), 5. vlivy výslovnosti na

⁸⁴ Václav HANKA: *Mluvnice českého jazyka na základě soustavy Dobrovského*, Václav Hess, Praha 1849; Martin HATTALA: *Srovnávací mluvnice jazyka českého a slovenského*, Nákladem Calve-ova kněhkupectví, Praha 1857; František Štěpán KOTT: *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-frazeologický* (D. 1., A-M), Tiskem a nákladem knihtiskárny Josefa Koláře, Praha 1878; František Štěpán KOTT: *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-frazeologický*, Tiskem a nákladem knihtiskárny Františka Šimáčka, Praha 1880 (D. 2., N-P), 1882 (D. 3., Q-Š), 1884 (D. 4., T-Y), 1887 (D. 5., Z-Č).

⁸⁵ Srov. HATTALA, op. cit., s. 133.

⁸⁶ Srov. HANKA, op. cit., s. 154.

⁸⁷ *Český jazykový atlas* (ČJA), Sv. 4., zprac. Jan Balhar a kol., Academia, Praha 2002.

⁸⁸ Při jazykovém kontaktu je relevantní rozlišení systému písma (česká diakritika vs. „umlauty“) a systému pravopisu, tedy pravidel pro přepis zvukové podoby jazyka (např. zápis [z] či [ts] v češtině jako *z*, *c* a v němčině jako *s*, *z*, nebo signalizování krátkých vokálů v otevřené slabice v němčině zdvojením následných konsonantů apod.). Obecněji srov. Florian COULMAS: *Orthographie und Graphemik*, in: *Kontaktlinguistik*, Sv. 1., Hans Goebel et al. (ed.), Walter de Gruyter, Berlin – New York 1996, s. 104–109.

zápis. Zatímco jevy skupin 2 a 3 jsou přímým výsledkem jazykového kontaktu, jevy 4 a 5 mohou – ale nemusí – být nepřímým důsledkem kontaktní jazykové situace, kdy mj. v důsledku převahy jednoho z jazyků ve vzdělávacím systému dochází k nedokonalému osvojení (psané podoby) druhého jazyka. Poslední dva uvedené typy případů se uplatňují zvláště tam, kde zvuková podoba výrazů není vodítkem pro jejich správný zápis (asimilace, psaní *y/i* a *ý/í* aj.).

Předreformní pravopis, stejně jako užití kurentu, se u Smetany objevuje pouze v prvních dokladech česky psané korespondence – např. *Cesta s celau familiji sem bůde tak moc kosstowat*, prvky předreformní ortografie ovšem místy pronikají i do dopisů pozdějších, v nichž se již uplatňuje pravopis reformní – např. *prosjm, wšecky, nalesnau* [naleznou], *doturdjtj* aj. Právě pravopisná reforma Smetanovi podle všeho výrazně ztížila orientaci v psané podobě češtiny a rozkolísala ji.

Výraznou skupinu tvoří pravopisné jevy, jež prozrazují vliv němčiny nebo jiných jazyků, resp. jejich pravopisných systémů. Jde o zdvojené grafémy u bilingvních homonym – např. *adressu, apparat, jsem appelloval, interess, treffně, natreffit, illusorní, cigarra, staffage, choccoláda*, popřípadě je zdvojení grafému po vzoru němčiny značeno vodorovnou čarou nad příslušným znakem – např. *vyříznout Monogram̄, svým kom̄andem*. Z jiných dopisů je u bilingvních homonym – podle německého vzoru – doloženo potlačení zápisu fonému ř – např. *honorar, exemplar*, objevují se specifické německé grafémy pro zápis německých fonémů – např. *interprátace, v slavnostných kostümech, ökonomické, pro tragöda*, apelativa jsou někdy psána s velkým počátečním písmem – např. *ale Adressa psaní, Blahorodý Pán, vyříznout Monogram̄, interessantní pro Salon a Koncert*. Naprosto výjimečně se u Bedřicha Smetany objevuje i německý způsob zápisu fonémů – např. *pro cizinze* „pro cizince“, který je u jeho otce naopak běžný.

Z okruhu jevů znamenajících odchylku od zásad pravopisu se problémy objevovaly zvl. u *i/y* a *í/ý*, kde se Smetana nemůže opřít o mluvený jazyk – např. *především, bi* „by“, *chybi* „chyby“. Potíže nastávají také u záznamu skupiny *mě/mně* vyslovované vždy jako [mňe]. Nenáležitě tvary se vyskytovaly především u zájmena *já* – např. *...Pollini mě psal..., ...Pište mě..., ...Srb mně žádal..., ...nezlobte se na mně...,* ojedinele i *jinde* – např. *v doměnce, ...se spomělo..., ...jsem...zapoměl..., strany dorozumnění, mněla, soukromně*.

Poměrně hojně pronikají do Smetanova psaného projevu prvky mluvené podoby jazyka. Do této skupiny patří zjednodušování skupin hlásek – např. *s kerou cestou, céru, víde, druhou operu nákou, pomenoval, ku skříšení, se spomělo* – poslední dva příklady i s asimilační změnou (viz k tomu níže). Opakovaně se objevuje vypouštění hlásky *j* v prezentních tvarech pomocného slovesa *být* – např. *sem pomenoval, si obdržela*. Tento stav zřejmě odpovídá dobovému úzu, neboť Hattala považuje psaní *j* u pomocného slovesa *být* v minulém čase za zbytečné, tvary bez *j* nalezneme také v paradigmatech tvoření minulého času v gramatice V. Hanky.⁸⁹

Pod vlivem mluvenosti se do grafického záznamu dostávají rovněž změny asimilační (tzn. skupina konsonantů je vyslovována, a v tomto případě i psána, zněle nebo nezněle podle posledního z nich) – např. *lechko, skoušky, ku skříšení, spůso-*

⁸⁹ Srov. HATTALA, op. cit., s. 133; HANKA, op. cit., s. 169.

bem, stratil jsem, těšce, výskoumat, vyskytuje se také ztráta znělosti na konci slova před pauzou – např. *aš, na zdář-bůch, sních, teř*. Na druhou stranu lze v textu zaznamenat i opačné případy – tj. hyperkorektní psaní znělých souhlásek namísto neznělých – např. *obsání hlasů, zpěchám, zpiš/zpýž, zpojení, zprostá*.

Uvedené asimilační změny popisují dobové gramatiky, dodávají však, že do pravopisu slov nepronikají, neboť český pravopis je spíše „slovozpytný“, etymologický a jen v některých případech fonetický.⁹⁰ Výhody slovozpytného pravopisu reflektuje Hanka, je však podle něj třeba zvažovat, kdy je jeho užití ještě opodstatněné. Tam, kde je slovo již etymologicky neprůhledné, dává Hanka přednost pravopisu podle „nenucené výslovnosti“.⁹¹ Toto tvrzení je však poněkud vágní a dokládá, že pravopis některých slov byl ve sledovaném období rozkolísaný. To ostatně potvrzuje také pohled do slovníků zachycujících dobovou slovní zásobu. Například v Kottově slovníku nalézáme *spůsob* i *způsob*,⁹² slovesa *vyskoumat* i *vyzkoumat*,⁹³ *stratiti* i *ztratiti*.⁹⁴ Jen v některých případech je připojeno také hodnocení – například *vzpomenouti*, *zpomenouti*, v obecné mluvě *spoměl*,⁹⁵ *zprostnost*, lépe *sprostnost*.⁹⁶ Smetanova nejistota ohledně hláskové stavby slov a jejich správného grafického záznamu tedy plyne z rozdílu mezi vyslovovanou a psanou podobou výrazů, zvláště u konsonantů *s/z* na počátku slova a u různého psaní předpony *vz-* (*vz > z > s*) je však třeba mít na paměti rovněž neustálenost dobového pravopisu.

Markantním rysem Smetanovy psané češtiny je také kolísající kvantita vokálů objevující se v různých pozicích – např. *oba texty* i *obá accenty*, *dle jeho rozumu* i *dle jeho návrhu*, *celý dům* i *krajní dum*, *celé divadlo* i *malé divadlo*. Lze se s ní ovšem setkat nejen u Smetany – srov. *mezi tím časem*, *navštívil*, *v myšlénkách*, *pomatenosti* (I sg.), *leta* „léta“ v Smetanově evidenční kartě Ústavu pro choromyslné nebo *skládatel* „skladatel“ v jeho úmrtním listu (MBS).⁹⁷

3.2. Hláskosloví

Z hláskoslovných jevů, které lze ve Smetanově korespondenci zaznamenat, se opakovaně objevuje úžení *é > í*. Zřídka k němu dochází v základu slova – např. *nahlédnete*, *by jste se ohlídl*, častější je v koncovkách adjektiv a zájmen s adjektivním skloňováním – např. v singuláru *na jiným světě*, *v oluvkovým nákresu*, *do síně školy veřejný*, v plurálu *vrchy*, *který...*, *ty krásný domky*, *změny...jsou...opravený*. Celkově však uvedené podoby u Smetany nepřevažují, obvyklejší je zachování *é* – např. v základu slova *po nahlédnutí*, v koncovkách v singuláru *z obvyklého způsobu*, *své milované choti*, *stále krásné počasí*, v plurálu *pro zpěvácké spolky*, *vzorné ručinky*. K těmto tvarům viz také oddíl 3.3. Dobové gramatiky připouštějí ve složené adjektivní deklinaci tvrdého typu pouze tvary nezúžené.⁹⁸

⁹⁰ Srov. HATTALA, op. cit., s. 140–142.

⁹¹ Srov. HANKA, op. cit., s. 11–12.

⁹² Srov. KOTT 1882, op. cit., s. 597; KOTT 1887, op. cit., s. 642.

⁹³ Srov. KOTT 1884, op. cit., s. 1087; KOTT 1884, op. cit., s. 1190.

⁹⁴ Srov. KOTT 1882, op. cit., s. 694; KOTT 1887, op. cit., s. 681.

⁹⁵ Srov. KOTT 1884, op. cit., s. 1237.

⁹⁶ Srov. KOTT 1887, op. cit., s. 637.

⁹⁷ Analýza kvantity samohlásek je obtížná zvláště u vokálů *i/í*, neboť v důsledku nedbalosti psaní je mnohdy nemožné rozlišit tečku a čárku.

⁹⁸ Srov. HANKA, op. cit., s. 139; HATTALA, op. cit., s. 227.

Ostatní zaregistrované jevy roviny hláskoslovné jsou ojedinělé. Jedná se o diftongizaci *y > ej* - v základu slova - např. *bejt, je smejíčno, nad...vejškou, s vejšký, zejtra*, sporadicky v koncovkách adjektivní deklinace - např. *pokoj...malovanej, sloh...pocivej, jsem...mrzutej, na jinej spůsob, za říakej čas*. Zjištěný stav opět koresponduje s dobovými gramatikami, kde je v paradigmatech adjektivní deklinace tvrdé v zakončení důsledně *y*.⁹⁹

Málo častá je diftongizace *ú > ou* na počátku slova - např. *v oudoly, oučet, ouřad, outerek, oučinkovat, oustní/oustně*. Je nutno podotknout, že tentýž výraz se ve Smetanově korespondenci může vyskytnout s počátečním *ú-* i s *ou-*, jeho podobu může navíc ovlivnit kolísající kvantita vokálů, o níž jsme hovořili dříve - např. *oustní/oustně* i *ústní/ústně, ouřad, úřad* i *uřad, outerek/outery, úterek/útery* i *utery*.¹⁰⁰ Nestabilní pozici *ú-* na počátku slova reflektují i gramatiky z 19. století,¹⁰¹ Hanka má navíc ve vlastním textu mluvnice např. *oučasten*,¹⁰² *ouplné časování*.¹⁰³ Ve stejné době se v časopisu *Lumír*¹⁰⁴ běžně objevují tvary *oučastenství* aj.

Zcela sporadicky se u Smetany vyskytuje protetické *v-* (např. *vostavat, vošuměly zimník*).¹⁰⁵

Uvedených hláskoslovných jevů si všímají i dobové mluvnice, označují je za Čechy oblíbené či Čechy nejčastěji vyslovované.¹⁰⁶ Je proto pravděpodobné, že do Smetanova vyjadřování pronikaly z ústních projevů těch českých mluvčích, s nimiž Smetana přicházel do kontaktu v oblastech, kde vyrůstal a žil.

3.3. Morfologie

Podobně jako pravopis reflektuje i morfologická rovina Smetanova vyjadřování v češtině jednak absenci řízeného osvojení českého standardu ve školách, kterou se Smetana snažil kompenzovat učením vzorů, podle nichž jsou ve spisovné češtině skloňována podstatná a přídavná jména,¹⁰⁷ jednak omezené užívání češtiny ve veřejných kontextech a při psaní. Nedostatečnou „zažitostí“ češtiny lze vysvětlit například občasnou Smetanovu vědomou rezignaci na hledání správného tvaru: *...dokud ...nemrznou prsty u rukouch a nohou (gramatikálské sklonění si udělejte zde a jinde sám). Mám nazpěch...*¹⁰⁸ Uvedený citát z dopisu, který pochází dokonce až z roku 1883, dokládá, že skloňování se pro Smetanu nikdy nestalo plně automatizovanou záležitostí, nenáležitě koncovky se objevují zvláště ve spontánních

⁹⁹ Srov. HANKA, op. cit., s. 139; HATTALA, op. cit., s. 227.

¹⁰⁰ Pro zjednodušení jsou všechna slova uvedena v nominativu.

¹⁰¹ Srov. HANKA, op. cit., s. 13; HATTALA, op. cit., s. 118.

¹⁰² Srov. HANKA, op. cit., s. 138.

¹⁰³ Tamtéž, s. 168.

¹⁰⁴ *Lumír. Týdenník belletristický*, 11. roč., Ferdinand B. Mikovec (ed.), Praha 1861, s. 163.

¹⁰⁵ Vytučením jsou značeny grafémy, u nichž není možno podle originálu rukopisu rozhodnout, zda jde o *i* nebo *í*.

¹⁰⁶ Srov. HANKA, op. cit., s. 13; HATTALA, op. cit., s. 117–118.

¹⁰⁷ Mahler ve své knize o Smetanovi reprodukuje česká spisovná deklinační paradigmata, jež si Smetana opsál a jimž se učil. Srov. Zdeněk MAHLER: *Nekamenujte proroky. Kapitoly ze života Bedřicha Smetany*, Albatros, Praha 1989, s. 137.

¹⁰⁸ V tomto konkrétním případě je však třeba uvést, že genitiv *rukouch* je rozšířen v celých Čechách s přesahem na západní Moravu; srov. ČJA, op. cit., s. 222, 227. Smetana tak nejspíše pouze sáhl k tvaru, který dobře znal z mluvené komunikace.

projevech a při vyjadřování v časové tísní.¹⁰⁹ Svou roli při tom hraje i fakt, že Smetana určité lexikální jednotky nezná v jejich adaptované české podobě. Například německé substantivum *die Mark* zařazuje ve spojení *78 Marků* k maskulinům, přičemž zohledňuje zakončení na konsonant, nikoli jmenný rod v němčině (jeho respektování při adaptaci do češtiny vede k připojení femininní koncovky *-a*, takže vzniká podoba *marka*).

Atrofie jazykového systému se v případě jazykového kontaktu s germánskými jazyky projevuje například v unifikaci kmenů a paradigmát, odbourávání specifických nebo smíšených deklinačních či konjugačních typů, potlačování morfologických dublet a stylistické nivelizaci, tedy užívání nespisovných tvarů na místě očekávaných tvarů spisovných. To, jak uvidíme, zčásti platí i pro Smetanův jazyk. Některé z těchto jevů jsou přitom příznačné i pro mluvenou podobu jazyka, jazykový kontakt je ovšem zvyrazňuje, tj. zvyšuje jejich frekvenci, a tak akceleruje případné proměny jazyka, ať už individuálně – jako u Smetany – nebo kolektivně.¹¹⁰

3.3.1. Podstatná jména

V rámci skloňování substantiv se lze u Smetany ojediněle setkat s případy, kdy není připojována pádová koncovka. K tzv. ztrátě pádu – užití nominativu jmenovacího – dochází u periferních částí slovní zásoby – například při nesklonování vlastních jmen, jako ve spojeních *u Träger, ulice na proti Tuček* aj. U osobních jmen je také koncovka často psána přes spojovník, aby tak zůstala zřetelná výchozí podoba substantiva, například *Meyer-a, panu Pasdeloup-ovi, Pohle-a, u p. Em. Starý-ho, p. Thorne-ovi*. O nesamozřejmosti skloňování a pochybách o spisovných tvarech svědčí i případy rezignace na hledání správných koncovek (viz výše). Objevují se rovněž morfologické chyby příznačné pro „mezijazyk“ bilingvních mluvčích – např. *dovolení k provozování „Prod. nevěstu“*,¹¹¹ *svou zásobu musikaliich, zůstanou pouhými přání*, popřípadě nahrazování prostých pádových tvarů pády předložkovými – např. *Divná věc, že si mně zase z německým psaníčkem oblažila...*¹¹² Jde o projevy nevyvinutosti či atrofie jazykového systému, jež se vyskytují v jazyce migrantů nebo v jazyce menšin, které jsou v kontaktních situacích dlouhodobě vystaveny asimilačnímu tlaku.

Vlivem mluvené podoby jazyka lze vysvětlit prosazování nominativu na úkor vokativu – například *Velevážený p. Procházka, Velectěný pane doktor*.

Zvláštní pozornost zasluhují u substantiv tvary instrumentálu plurálu maskulin s *penězma, s mými požádkami, vkusnými rantlemi, s recitativami*. Rozšíření

¹⁰⁹ Lze tak dát za pravdu Rychnovskému, který bez hlubší analýzy konstatuje, že Smetana v češtině ani ve stáří nedosáhl bravury jazykového výrazu, jakým se vyznačuje jeho němčina. Srov. RYCHNOVSKÝ, op. cit., s. 191.

¹¹⁰ K atrofii v menšinových situacích srov. Maria POLINSKI: *Cross-linguistic parallels in language loss*, in: *Southwest Journal of Linguistics* 14 (1995), č. 1–2, s. 87–123; Maria POLINSKY: *American Russian: Language loss meets language acquisition*, in: *Annual Workshop on Formal Approaches to Slavic Linguistics*, Wayles Browne et al. (eds.), Ann Arbor 1997, s. 370–404. K vlivu jazykového kontaktu na změny systému gramatikalizací původně okrajových variant srov. Bernd HEINE – Tania KUTEVA: *Language Contact and Grammatical Change*, Cambridge UP, New York 2005.

¹¹¹ V uvedeném případě mohlo dojít k přenesení vazby výchozího slovesa (*provozovat* + akuzativ) na odvozené podstatné jméno *provozování*.

¹¹² Srov. i *od* + Gen místo prostý Gen u Františka Smetany in: *asa žek odpenez prazneg* „a sáček od peněz práz[d]nej“ (dopis vlastní ženě citovaný výše).

těchto koncovek si všímá jak Hattala, tak Hanka. Oba se shodují v tom, že delší tvar na *-ami/-mi* by měl být používán pouze tam, kde by kratší tvar mohl vést k dvojznačnosti v důsledku homonymie s další pádovou formou (např. *mlátil snopy cepy*). Jinde by však měla být dána přednost tvaru s koncovkou *-y*.¹¹³ Zaznamenané formy svědčí o tendenci mluveného jazyka k unifikaci plurálních tvarů (maskulina přebírají koncovky femininní, popř. se šíří duálová koncovka *-ma*). U Smetany jsou projevem stylistické nivelizace, která se odráží také v pronikání regionálních tvarů *Tvého manžele, mokry od rána do noce*.¹¹⁴

3.3.2. Přídavná jména

Podobu adjektivních pádových forem ovlivňuje úžení *é > í* (k tomu také viz oddíl 3.2.), v singuláru maskulina a v plurálu všech rodů přitom může sehrávat roli i výše zmiňovaná snaha sjednotit podobu celého paradigmatu – např. *na jiným světě, Po novým roce, v oluvkovým nákrese* podle nominativu *jiný svět, nový rok, oluvkový nákres*, v plurálu *ty krásný domky, moje starý Branibory, změny...jsou...opravený* podle ostatních pádů *krásných, krásným, krásnými* apod. Do forem množného čísla navíc zúžené tvary pronikají v důsledku tendence k unifikaci plurálních koncovek všech rodů (tj. typ *pěkný domy, pěkný zahrady, pěkný kořata*) – například *moje starý Branibory...přivádějí, Mám ještě poslední 2 scény nehotový místo staré, nehotové*. Sklon sjednotit koncovky v množném čísle se projevuje i u životných maskulin – například *mladý Polákové* místo *mladí*, popř. u zájmen s adjektivní deklinací – například *soudružká všech, který měli to štěstí* místo *kteří*; a u neuter – např. *Děvčata...nejsou dosud ale zvaný, předešla leta bývaly vždy zvaný* místo *zvaná, bývala vždy zvaná*. Dobové gramatiky v přehledech vzorů skloňování zachovávají rozlišení všech tří rodů,¹¹⁵ pro mluvenou podobu jazyka jsou však unifikované formy typické. Objevují se na značné části českého jazykového území, na Moravě je však důsledněji rozlišována životnost (tj. drží se protiklad *dobrý × dobřít*).¹¹⁶ Uvedené příklady jsou tedy odrazem mluvené češtiny v projevu psaném.

U tvarů adjektivních je nutné zmínit další hojněji se vyskytující jev – v rámci složené deklinace přídavných jmen se ve Smetanově korespondenci můžeme poměrně často setkat se záměnou měkkého a tvrdého typu skloňování – např. *k svobodní spotřebě*, frekventovanější jsou koncovky tvrdého typu u měkkých adjektiv *cizé city, k finančním orgánům, S úctou nevšednou, pro osobné vyjednání, z pochodu slavnostného*.¹¹⁷ Přiřazení k „nesprávnému typu skloňování“ reflektuje omezené užívání češtiny a je důsledkem toho, že Smetana v takových případech takřikajíc sází na jistotu a dává přednost produktivnějšímu typu deklinace. I s tímto jevem se lze setkat v jazyce migrantů a českých menšin. Koncovky tvrdé adjektivní deklinace se u Smetany mohou objevit dokonce u adjektiv přivlastňovacích –

¹¹³ Srov. HANKA, op. cit., s. 115–116; HATTALA, op. cit., s. 180–181.

¹¹⁴ Podle *Českého jazykového atlasu* (ČJA, op. cit., s. 182, 185) je druhá forma rozšířena na severu a ve středu Čech, odkud Smetana pocházel a kde žil. Ve stejné době jsou ovšem v *Lumíru* (op. cit., s. 163) publikovány tvary jako *slze* aj., může jít také o projev vyrovnávání deklinačních vzorů ženského rodu.

¹¹⁵ Srov. HANKA, op. cit., s. 139; HATTALA, op. cit., s. 227.

¹¹⁶ Srov. ČJA, op. cit., s. 308, 311.

¹¹⁷ Zde by ovšem bylo třeba důkladnější srovnání s dobovým územ, který se ze čtenářské zkušenosti s dobovými texty jeví v této oblasti jiný než dnes, srov. *reálná škola* (*Lumír*, op. cit., s. 65) aj.

například v *Šlikovém paláci* – nebo místo příslušných sufixů deklinace zájmenné – například *zastřelil jsem jedného zaice*.

Ve Smetanově korespondenci dále dochází k nerozlišování adjektiv a adverbí, které je příznačné pro jazykový kontakt česko-německý – například *zajistě* (myslitelná je zde i analogie podle *jistě*), *přátelství zůstalo trvanlivě* aj. Němčina totiž formálně neodlišuje adverbia a základní tvar adjektiv.

3.3.3. Zájmena

V rámci zájmenné deklinace dochází k záměně tvarů *ji/jí*, popřípadě *jejich/jejích* – například *by ji bylo škoda, a jí (operu)...zaslati si neobtěžoval, On jí (operu) chce vydat, jejich dar*. Střídání forem je možné interpretovat v souvislosti s kolísající kvantitou vokálů jen jako záležitost pravopisnou, roli zde však mohl sehrávat rovněž nářeční vliv. Akuzativní forma osobního zájmena *ona* v podobě *jí* je totiž rozšířena na téměř celém území Čech (na severovýchodě vedle ní existuje i varianta *ji*).¹¹⁸

V některých případech činí Smetanovi potíže užívání zvrtného přivlastňovacího zájmena *svůj* – například *kdyby si s Tvou návštěvou zde v Jabkenících počkal místo se svou návštěvou, Piš brzo Tvému Bedřichovi místo svému Bedřichovi, ...jsem se setkal s Menterovou u Lízsta, a navštívil ji u své matky* pravděpodobně má být *u její matky*. Obdobné fenomény pronikají z mluveného jazyka do psaného i u mluvčích bez kontaktního pozadí. S ohledem na rozšíření tohoto jevu u Smetany i s ohledem na Smetanovu jazykovou biografii je lze tam, kde se Smetana nemůže opřít o mluvený jazyk, hodnotit jako projev limitovaného osvojení spisovného jazyka.

3.3.4. Číslovky

Specifické jevy se vyskytují i v deklinaci numerálií. Potíže se objevují zvláště u číslovky *dvě/obě* – například *do dvouh děvčat, pouze s textu obouch osob, ku „Dvěm vdovám“* aj. Genitiv na *-ch* je v mluvených projevech rozšířen na celém českém jazykovém území,¹¹⁹ dativ *dvěm* je velice vzácný, objevuje se pouze na několika místech jihovýchodní Moravy.¹²⁰ Jeho výskyt ve zkoumaném materiálu proto spíše než o nářečním vlivu svědčí o Smetanově nejistotě v souvislosti se správnými duálovými tvary, možná zde dochází k analogickému vyrovnání podle zájmena *těm*, popřípadě číslovky *třem, čtyřem*.

3.3.5. Slovesa

U slovesných tvarů je třeba věnovat pozornost přítomným tvarům pro 3. os. pl. sloves 4. tř. Smetana v těchto případech pravidelně připojuje sufix *-ejí/-ějí* – například *se mračejí, oba pání...platejí, se...plazejí, sedějí, nevidějí a neslišejí, se...veselejí, vzejí, vidějí, si volejí*.¹²¹ Přitom koncovka *-ejí/-ějí* je gramatikami pro 3. os. pl. času

¹¹⁸ Srov. ČJA, op. cit., s. 354, 357–358.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 398, 400–401.

¹²⁰ Tamtéž, s. 400–401.

¹²¹ Kolísání se objevuje i v infinitivu: *nechal jsem tedy dle tohoto vzorku ostatní vyhotovět* (=vyhotovit).

přítomného uváděna pouze u sloves typu *shánět* (dnešní vzor *sázet*), zatímco u sloves typu *hledět a honit* (dnešní vzor *trpět a prosit*) je koncovka *-í*.¹²² Podobně jako u některých jevů uvedených výše lze i v tomto případě uvažovat o nářečním vlivu. Sufix *-eji/-ejí* je u zmíněného typu sloves teritoriálně omezen na oblast středočeských dialektů a severovýchodní část dialektů jihozápadočeských.¹²³

Z opakovaně se vyskytujících jevů je dále nutné zmínit hyperkorektní tvary kondicionálu místo náležitěho spojení *l*-ového přičestí a tvarů *bych, bys, by, bychom, byste, by*¹²⁴ – například ve 2. os. sg. *by jsi...ohlásila*, popř. se zjednodušením skupiny *js > s* např. *by si...schovala*, ve 2. os. pl. *by jste...mohli vtáhnout* a také při vykání *kdyby jste...koupil, aby jste...vyjednal*. Zvláště zmiňme formu pro 1. os. pl. *by jsme* (např. *aby jsme...konkurovali, tak by jsme tam byli*), která představuje hyperkorektní záznam v hovoru široce rozšířené podoby *bysme*¹²⁵ proti náležitěmu *bychom*.

Ostatní slovesné tvary znamenající odklon od dobového psaného úzu se ve zkoumaném materiálu vyskytují řídce. Sporadický je přítomný tvar slovesa *být* pro 2. os. sg. v podobě *jseš* (např. *jseš mě všecko na světě*), který proniká do Smetanova vyjadřování z dialektu (forma *seš/jseš* je vlastní nářečím severovýchodočeským, východní části dialektů středočeských a jihozápadočeských, objevuje se i v některých oblastech na Moravě).¹²⁶ Jeho ojedinělost může nasvědčovat, že Smetana si dialektální původ některých markantních jevů uvědomoval a jejich užívání v psaném projevu se úspěšně vyhýbal. Toto tvrzení by však zcela neplatilo o infinitivních tvarech typu *musel jsem ... ject* či *chtěl jsem odject/abych mohl odject*, jež se u Smetany objevují častěji. Infinitivní podoba *ject* je přitom rozšířena v západní polovině Čech,¹²⁷ která nemá přímou biografickou souvislost se Smetanou.

Omezeně se lze setkat s neadekvátními slovesnými tvary vzniklými přiřazením slovesa do jiné slovesné třídy – jde například o připojování sufixů podle 3. třídy slovesné (tj. *-ova-* v infinitivu a *-uj-* v prezentu) k slovesům 4. třídy – *tedy se obracují na Vás, nepochopují, se...vše to protivuje*. Příznačné je, že 3. třída slovesná je velmi produktivní vzor českého časování, který se uplatňuje zvláště při morfologické adaptaci slovesných výpůjček. Jak ukazuje naše analýza, funguje takto i ve Smetanově vyjadřování (k tomu srov. 3.4.).

U sloves 3. třídy v 1. os. sg. času přítomného se v několika případech objevuje koncovka *-u* – například *ohlašuju, přeju si, obtěžuju, ale potřebuju*, ve 3. os. pl. *-ou* – např. *pozdravujou, tak příslibujou*. Tyto tvary jsou v českém jazykovém prostoru velice rozšířené,¹²⁸ připouští je rovněž dobová gramatika, přednost je však dávana zakončení na *-i*.¹²⁹

Problematické je někdy užití slovesného tvaru s ohledem na jeho vid – například *Mohla bys mně ještě psat, chcete-li něco...* místo „napsat“, *zpomínejte si na mně* místo „vzpomeňte si“. U druhého příkladu přitom není vyloučena interferenční s německým „sich an etwas erinnern“ („vzpomínat na něco“).

¹²² Srov. HATTALA, op. cit., s. 159.

¹²³ Srov. ČJA, op. cit., s. 448–449.

¹²⁴ Srov. HANKA, op. cit., s. 169–170; HATTALA, op. cit., s. 11.

¹²⁵ K tomu srov. ČJA, op. cit., s. 598, 601.

¹²⁶ Tamtéž, s. 605–606.

¹²⁷ Tamtéž, s. 485–486.

¹²⁸ Tamtéž, s. 420–421.

¹²⁹ Srov. HANKA, op. cit., s. 154.

3.4. Lexikum

Rozbor lexikální roviny ukazuje, že Bedřich Smetana má bohatou slovní zásobu. Povahou zkoumaného materiálu je dáno, že její podstatnou část tvoří výrazy hudební a divadelní terminologie – např. *arie, cantáta, číhohra, dirigent, filharmonie, libretto, opera, ouvertura, předehra, quartetto, recitando, terzetto, zpěvohra*.

Výraznou složkou slovní zásoby jsou slova cizího původu, a to nejen z terminologické oblasti, ale i slova obecněji rozšířená – například z řečtiny *esthetický, technický*; z latiny *degradovat, deklamovat, kompetentní, kontrakt, protekce*; z italštiny *brutto, motto, netto*; z francouzštiny *adieu, gáže*, což odpovídá vzdělanostnímu horizontu gymnazisty sledovaného období. Mezi výrazy přejatými z cizích jazyků u Smetany pochopitelně dominují slova pocházející z němčiny, která zčásti zprostředkuje i zmíněné výpůjčky z jiných jazyků. Smetana je zařazuje do jinak českého projevu – někdy neadaptované výrazy vyděluje uvozovkami – například *...chce s mojí operou dělat dobré „Geschäfte“... , ...aby každé číslo mělo... „Abgang“, který vyvolá „Applaus“... , jinde však reflexe toho, že dochází k užití slova, které je v českém textu příznakové, chybí – například ...než-li někam dělat Aufwartung, raději platím... , ...Vám věrně oddanný Bedř. Smetana Jabkenice 7 září 880. In Gallop!* To svědčí o tom, že střídání kódů bylo v tomto případě vnímáno spíše jako samozřejmé.¹³⁰ Častěji jsou výrazy přizpůsobovány češtině – jednak pravopisně – např. *mašinu, tíha paklíků, rútu, dělat špásy, špitál, že jste měli velký trůbl*, jednak morfologicky – např. *vkusnými rantlemi, pro tragöda, rekomandovat, by...passovalo*. Specifickou skupinu tvoří slovesa na *-ier(en)*, která bývají často adaptována nahrazením tohoto sufixu sufixem *-ova(t)*. Smetana postupuje jinak, podobně jako v případě *mám...kassirovat* přidává k příponě *-ier-* příponu *-ova-* (příp. v přítomnosti *-uj-*) – například *budu sekundírovat, participiruje*.

Průnik němčiny do Smetanovy češtiny je patrný i na úrovni sémantické – například *výdaje* („vydání“) *Hubičky, jsem přišel* („přijel“), *nejlépe jít* („jet“) *domů* aj.

Vliv němčiny se projevuje také při napodobení struktury německých frazémů (resp. při jejich doslovném překladu) – například *...než co právě pod rukou mám...* podle něm. „etwas unter den Händen haben“; *já vzal tu routu přes Kostnící* podle něm. „eine Route nehmen“, *Vzal jsem si tu smělost...* podle něm. „sich die Freiheit nehmen“. Užívání frazémů a obrazných pojmenování je obecným rysem Smetanových projevů a svědčí – navzdory pravděpodobné absenci české četby před rokem 1860, jak o ní shodně mluví Smetanovi životopisci – o poměrně rozvinuté slovní zásobě. Z frazémů vyskytujících se ve zkoumaném materiálu uveďme například *...že jsem se musel dát vždy do smíchu... , ...ani co by stálo za řeč... , ...nemá při ruce... , ...Padlo by to na dobrou půdu... , ...Pustil jsem se hned do práce... , ...mně práce...jde, jak bych řekl, od ruky... .* Objevují se také přirovnání – například *...jsem zapřažen jako kuň... , ...Zůstanu již hluchým jako poleno na vždy!... ;* a další obrazná vyjádření – například *...přivedete-li je (opery) ku skříšení z mdloby... , ...budu muset chodit po světě s flašinetem... , ...já ale pro prázdné kapsi zpýž do Prahy nemohu přijít... , ...Ale vnitřní aparát (ucha) – ta klaviatura obdivuhodná našeho*

¹³⁰ K rozlišení „smooth“ a „flagged codeswitching“ či „samozřejmé“ a „zdráhavého střídání kódů“ srov. například Shana POPLACK – David SANKOFF: *Code-Switching*, in: Sociolinguistics/Soziolinguistik, Ulrich Ammon, Norbert Dittmar, Klaus J. Mattheier (eds.), 2 vol., Walter de Gruyter, Berlin – New York 1988, s. 1174–1180.

vnitřního ústrojí – jest porouchaná, rozladěná, kladívka vězejí, a žádný ladič dosud nedovedl, tuto klaviaturu zase úpravití.... Schopnost užít obrazné výrazy místo neutrálních tak dokládá to, že Smetanovi nemohlo být vyjadřování v češtině cizí a že minimálně v tomto ohledu češtinu dobře ovládal.

3.5. Syntax

Na rovině syntaktické je opět možné pozorovat zřetelný vliv němčiny, neboť frázové, větné i souvětňé konstrukce jsou mnohdy tvořeny podle německých vzorů. V případě větných a souvětňých struktur je však nutno podotknout, že jde pravděpodobně o obecný dobový rys, a nikoli o specifický znak Smetanova jazyka.¹³¹

Vliv němčiny lze z hlediska skladebného spatřovat ve výskytu předložkových vazeb podle vzoru němčiny – například *...stratil jsem...interess pro umění...*, zde asi došlo ke zkřížení německých vazeb „Interesse für etwas haben“ a „das Interesse an etwas verlieren“ místo „interes/zájem o něco“; *...z počátku mně obdarovala s novým vřůčkem...* podle něm. „jemanden mit etwas beschenken“ místo „obdarovat někoho něčím“. I tam, kde není možno konstatovat přímý vliv němčiny, má Smetana potíže se správným užitím předložkových frází – například *nerovnost mezi mojí gáží a mezi jejích výnosů, u čertech, během malé a krátké době, pověst o jeho příkré a hrubé chování, s veškerým přátelství*. Tyto případy však mohou být rovněž odrazem problémů, které se u Smetany vyskytují při skloňování (viz oddíl 3.3.1.).

Pod vlivem němčiny se ve Smetanových dopisech dále objevují tzv. rámcové konstrukce – tj. ve spojení modálního slovesa s infinitivem je infinitiv kladen na konec větné konstrukce – například *Konečně mám...nový sbor komponovat, a text si vyhledat..., ...tak by mohli na opis mé partitury myslet..., ...teď chce si spořitelnou knížku tak dlouho podržet....* Patrný je také sklon ke koncovému postavení určitého slovesného tvaru ve vedlejších větách – např. *...dárek, který jste tak laskavě mým dětem Zděnce a Božence poslala..., ...kdy duševně i tělesně onoho žádoucího klidu nabydu..., ...že Vás s popisem mého stavu nudím...,* v některých případech je určitý slovesný tvar kladen na konec vedlejší věty také u složeného slovesného přísudku – např. *...abych pochoutky tak jak náleží užítí mohl..., ...Kdo český sloh pouze v písničkách hledati chce..., ...aniž by se bázlivě národní písně opsati museli...,* častěji však v těchto případech stojí na konci pouze infinitiv – např. *...poněvadž nechtěl jsem zbytečně nově hořkosti vyvolávati..., ...aby se mohly hlasí vypsati..., ...aby zrovna taky z „Hubicky“ museli se duetta extra vydávat...*

3.6. Funkční rozlišení jazykových prostředků

Při zkoumání korespondence Bedřicha Smetany upoutá zřetelný rozdíl mezi dopisy oficiálními a soukromými. K první skupině patří úryvek z dopisu Družstvu královského českého zemského divadla: *Nemohu ani věřiti pověstem těm, jakkoli hustě se roztrušují; neboť nepochopuji, jak by mohlo slavné družstvo beze vsí přičinny, beze všech podstatných důvodů rušiti smlouvu, kterou mne připoutalo k opernímu ústavu českému po celou dobu budoucího trvání svého?! [...].*

¹³¹ K tomu srov. například syntaktický rozbor dopisů B. Němcové in Eva Hošnová: *Slovosled v dopisech Boženy Němcové*, in: Božena Němcová – jazyková a literární komunikace ve středoevropském kontextu, Robert Adam (ed.), UK FF, Praha 2007, s. 68–77.

Nebo z dopisu pro redakci časopisu Dalibor: *Ředitelství následkem toho nahlédnuvši, že veřejné mínění se staví proti němu, uznalo přehálení a chybu učiněnou tím, že hned po uveřejnění záležitosti té v „Daliboru“ poslán byl divadelní sluha ke mně pro partituru mně před tím vrácenou, jelikož prý se opera ta předc opět dávati má! [...].*

Oproti tomu neoficiální listy mají výrazně jinou podobu, která je dána jejich odlišnou komunikační funkcí – srov. například osobní dopisy pro J. Srba: *...Nezlobte se na mně. Vše to by se mohlo najednou poslat, Zděnků váček, a skleníci můj panní, třebaš v tom vaku zapakovanou. Těž přiložte oučet. / Nehněvejte se, že Vás obtěžuju, ale potřebuju to hned, a já tak brzo do Prahy teď snad (?) nepřijdu. / Zpěchám, opozdil jsem se, posel čeká na psání [...].*

Z jiného listu pro J. Srba: *...Ještě slovíčko o vypsání cen pro otevření Nar. divadla. – Jak pak, u čertech, je možna napsat svědomité, důkladné dílo od unora 882 až ku konci ledna 83? – ani ne rok! Co pak tu pání nemají pražádné poněti o komponování takových velkých složitých děl? Vždyt se jedná především o libretto. Kde pak ho vzít? – Oni myslěj, že už je každý na to připraven? že už dávno k tomu cíli pracoval? Snad! – já ale nemám ani libretto, a konkuroval bych, kdybych libretto měl. – Ale lhutu vypsát na tak krátky čas, jako činohře, taky opeře, je nesmysl! [...].*

Propracovaná syntax se objevuje v korespondenci oficiální, neosobní. V ní se uplatňuje složitá větná stavba, časté jsou interpozice, tj. vkládání jednoho syntaktického celku do jiného – např. *...aby mně v případě, pakli moje opery ředitelství nebude chtít provozovati – nač jsem ovšem připraven býti musel – partituru „Dvě vdovy“ odeslal...; ...Dodávám, že za každé své slovo chci se zodpovídati – pakli toho třeba bude – i před soudem...; ...kde se objevila pouze jediná novinka – „Romeo a Julie“ – kterou pro Prahu vlastně ani za novinku nelze považovati, poněvadž již před třemi roky na našem divadle poprvé se objevila, porovnáme-li náš repertoar..., kladení přívlastku shodného až za rozvíjené podstatné jméno – např. *po celou dobu budoucího trvání svého, se strany odpůrců mých osobních, zanechati osudu nejistému, užití přechodníků – např. Ředitelství následkem toho nahlédnuvši; ...Vy jste, pane redaktore, ...věc tu sdělil, chráně zájmy umění domácího...; Mnozí vzdychají...dávající tak na srozuměnou..., častější je výskyt trpného rodu – např. *poslán byl divadelní sluha, ...má býti dosazen nový kapelník..., ...že byl poměr úrovnan...***

Oproti tomu v dopisech soukromých je větná stavba jednodušší, připomíná spíše mluvený projev, frekventovanější jsou věty zvolací a tázací, projev je expresivnější – např. *Jak pak, u čertech, je možna napsat svědomité, důkladné dílo...; ...Už mě praskají prsty o škrabanici tuto...; ...A teď s Bohem můj anděli..., zřetelná je snaha navázat kontakt s adresátem – ...A což, aby jsme...konkurovali o cenu vypsanou pro otevření velkého divadla? Co myslíte o tom?...; ...Na druhý týden přijdu do zajista do Prahy, ...ale na několik týdnů, snad 8 neděl – lékáte se? – Potom se poradíme, co s Hubičkou!...; ...Piš mně brzo...; ...Potěšte mne též brzo několika řádky...*

Je ovšem třeba zdůraznit, že nelze vždy s jistotou říci, zda si Smetana svou oficiální korespondenci – podobně jako to dělal s ostatními veřejnými tištěnými texty – nenechal překládat z němčiny do češtiny nebo stylizovat v češtině, popřípadě zda ji v češtině podle potřeby obsahově dále neupravoval. Z dochovaných materiálů uložených v MBS lze doložit, že alespoň v některých případech koncipovali oficiální dopisy jiní, například J. L. Procházka, V. J. Novotný a především J. Srb. Zůstává tedy otázkou, nakolik je v těchto případech rozvinutost syntaxe, bohatství slovní zásoby a absence morfologických a pravopisných chyb (které se objevují

v dopisech soukromých a jejichž přítomnost si Smetana uvědomuje) dokladem toho, že Smetanova čeština není stylisticky nivelizovaná, a nakolik je spíše odrazem toho, že Smetana při sepsání těchto listů využil cizí pomoci.

Apendix: Smetanova němčina

Otázky podoby Smetanovy němčiny nejsou předmětem toho článku. S ohledem na to, že němčina byla pro Smetanu až do roku 1861 v podstatě jeho dominantním jazykem, se jí však nemůžeme zcela vyhnout, i když naše poznámky o ní mají velmi předběžný charakter. Vcelku lze dát za pravdu Rychnovskému, který říká, že bravura, s níž se Smetana vyjadřuje v němčině o sebetajnějších a sebekošatějších citech, tedy i tam, kde jazyk jindy selhává, svědčí o tom, jak hluboce do něj pronikla německá (jazyková) výchova.¹³² Je třeba si uvědomit, že Rychnovský tu mluví o jazyce Smetanových deníků, tedy deníků šestnácti- sedmnáctiletého chlapce, jimž jsme pozornost věnovali i my a na jejichž základě – německá korespondence nám při psaní této studie nebyla ještě dostupná – jsme formulovali tyto poznámky, které se věnují vybraným jevům na všech jazykových rovinách.

Pravopis Smetanových textů nevyznačují žádné zvláštnosti, i když je přirozeně poplatný podobě i rozkolísanosti německého pravopisu své doby a regionu: *dabei* (dabei), *beym* (D-4-1840), *drey* (D-20-2-1841), *seyn* (D-4-3-1841), *frey* (D-19-4-1841); *Procession* (D-25-4-1841), *im Curse* (D-4-1840), *Lectionen* (D-6-4-1841), *October* (D-10-1840), *Criminal-Rath* (D-8-12-1840), *componirt/e* (D-23-10-1840, D-4-1841), *parodirt* (D-8-11-1840), *illuminirt* (D-19-4-1841), *beim pensionirten General* (D-25-3-1841), *ich empfieng* (D-8-11-1840), *2 Mahl* („zweimal“) (D-4-1840), *einmahl* (D-16-3-1841), *im hießigen Theater* (D-8-11-1840), *dieß* (D-22-3-1841), *deßhalb* (D-4-4-1841), *Gegentheil* (D-8-11-1840), *bethuert* (D-16-3-1841), *thun* (D-22-3-1841), *monathlich* (D-25-3-1841), *Thür* (D-30-3-1841), *anmuthig* (D-4-1841), *bath* (D-4-4-1841), *Räthin* (D-26-1-1841), *Hülfe* (D-16-3-1841) aj. Ve shodě s územ doby se zdvojení *m* jako ve slově *ko \bar{m} t* (D-8-11-1840) značí vodorovným znakem nad příslušným písmenem.

Také morfologicky nelze říci, že by měl Smetana v němčině problémy srovnatelné s těmi, s nimiž zápolí v češtině. **Morfologické** zvláštnosti jeho němčiny jsou podmíněny dobově. Je tedy možno setkat se například s *-e* v dativu: *im 5te Jahre* (D-4-1840), *im Curse* (D-4-1840), *vor dem Balle* (D-9-1840), *von dem Briefe* (D-8-11-1840), *vom Schulgelde* (D-4-3-1841), *von meinem lieben Freunde* (D-16-3-1841), *an demselben Tage* (D-16-3-1841), *zum Namenstage* (D-16-3-1841), *vor dem Kremsamte* (D-16-3-1841), *horchte meinem Spiele* (D-4-4-1841), *an diesem Tage* (D-19-4-1841), *im größten Putze* (D-2-2-1842) aj. Jinou dobově příznačnou formou je plná podoba 3. osoby singuláru: *bezeiget* (D-16-3-1841), (sie) *rasete* (D-22-3-1841) aj., v Čechách běžně rozšířené jsou i jihoněmecké varianty *sie fahrt* (D-25-4-1842) aj. Rod substantiv se – snad i pod vlivem češtiny – někdy odchyľuje od spisovné němčiny, ale jde jen o výjimky, zčásti vysvětlitelné rozkolísaností němčiny té doby či přepsáním: [er] *gab mir den Tanz-Programm* (D-19-4-1842).

¹³² RYCHNOVSKÝ, op. cit., s. 36.

O košatosti Smetanova výrazu se zmiňuje Rychnovský. Za povšimnutí stojí **syntaktické** konstrukce, které připomínají české větné vzorce či frázové struktury, takže by je bylo možno chápat i tak, že jsou výsledkem interference s češtinou: *Kümmere dich, mein lieber Friedrich, nichts um sie* (D-4-3-1841) místo „nicht“, *Freundschaft gegen mich* (přátelství vůči mně) (D-16-3-1841) místo „mit mir“; *sie gingen* (tehdy běžně i „giengen“) **auf die Ostern** (D-6-4-1841), *Sie fährt nemlich Morgen nach Prag auf einige Wochen* (D-25-4-1842) (zde i slovosled) aj. Vynechávání pronominálního subjektu a předložky lze chápat i jako chybu z nepozornosti, nikoli výhradně jako výsledek jazykového kontaktu: *denn ich komme [zu] Ihnen, obgleich [ich] sehr oft hingehe* (D-30-3-1841) aj.

Nápadné je užívání členu u osobních jmen, což je však obecný rys mluvené němčiny, rozšířenější v rakouské variantě: **Die Lida** *saß* (D-30-3-1841, D-4-4-1841), *ich begleitete den Heirowsky, und den Ott* (D-5-4-1841), **den Pazaurek** (D-31-1-1842), *aufs Canapé* (D-4-4-1841) aj. To je ale deníkovému záznamu adekvátní. Celkově je morfologická i syntaktická podoba Smetanovy němčiny s ohledem na druh textu a Smetanův věk překvapivě kultivovaná, víceméně bez nářečních zvláštností.

Slovní zásoba je bohatá. Specifické **lexikum** odpovídá době i regionu: *Kostherr* (D-20-2-1841), *Kostdame/Kostknabe* (D-22-3-1841), *nachtmahlen* (D-4-3-1841), *bezeigen* (D-16-3-1841) aj. Překvapivé je, že Smetana nedává vždy přednost formám rozšířeným v Rakousku, když v denících místo „Jänner“ používá *Januar* (D-4-1840), místo „Sessel“ užívá *Stuhl* (D-30-3-1841). To může být dáno tím, že severovýchodní Čechy spadají do jazykové oblasti středoněmecké a bylo by – v případě *Stuhl* – argumentem pro rané, lokálně vázané osvojení němčiny. Zda se ve Smetanově učitelském sboru objevují učitelé z nerakouských německy mluvících oblastí, což v řádových školách a před rokem 1866 není vyloučené, jsme nezkoumali.

3.7. Shrnutí

Provedená analýza vybraného vzorku Smetanovy české korespondence ukazuje, že Smetanovo písemné vyjadřování v češtině ovlivňovala zejména mluvená podoba jazyka. Zřetelný je také vliv němčiny, jež pro Smetanu byla důležitým a dlouhou dobu také dominantním komunikačním prostředkem. Rysy mluvenosti jsou patrné u grafického záznamu výrazů, kde se ukazuje nejistota ohledně hláskové stavby slova, a odráží se také v plánu hláskoslovném i morfologickém. Vliv spisovné němčiny osvojované ve škole od první třídy obecné školy se projevuje v pravopisu, výrazný je i v rovině lexikální a syntaktické. Na rozdíl od němčiny se gramatiku spisovné češtiny začal Smetana cíleně učit až v dospělém věku. Proto se v morfologické rovině jeho český psané korespondence objevují tvary svědčící o tom, že u některých jevů nedošlo k jejich plné automatizaci. Na druhou stranu bohatství slovní zásoby, obraznost vyjadřování i schopnost funkčního uplatnění jazyka vzhledem k charakteru komunikační situace nasvědčují tomu, že Smetana musel češtinu ovládat na velmi dobré úrovni. Podle všeho ale v závislosti na míře oficiálnosti svého jazykového projevu využíval při stylizaci neosobních dopisů také pomoci od kultivovaných uživatelů češtiny.

Adresa: prof. Dr. Marek Nekula, Universität Regensburg, Bohemicum / Institut für Slavistik, D-93040 Regensburg

Mgr. Lucie Rychnovská, Ústav českého jazyka FF MU, Arna Nováka 1, CZ-660 80 Brno
e-mail: marek.nekula@sprachlit.uni-regensburg.de; rychnovska@phil.muni.cz

4.1. Prameny

Korpus odeslané a přijaté český psané korespondence Bedřicha Smetany, ÚČJ FF MU, Brno 2009.
Deníky Bedřicha Smetany z Muzea Bedřicha Smetany (MBS) v Praze.

4.2. Literatura

- BELLINGER, Brigitte – SCHENCK, Wolfgang – WINKING, Hans: *Velká encyklopedie opery*, Mladá fronta, Praha 1996.
- BENEŠ, Josef: *Německá přijetí Čechů*, UJEP (= Acta Universitatis Purkynianae 34, Slavogermanica IX), Ústí nad Labem 1998.
- BERGER, Tilman: *Užívání češtiny jako úředního jazyka v druhé polovině 18. století na příkladě města Chrudimí*, in: *Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století*, Václav Petrbok, Radek Lunga, Jan Tydlitát (eds.), Albert, Rychnov nad Kněžnou 1999, s. 43–78.
- BURGER, Hannelore: *Sprachenrecht und Sprachengerechtigkeit im österreichischen Unterrichtswesen 1867–1918*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1995.
- COULMAS, Florian: *Orthographie und Graphemik*, in: *Kontaktlinguistik*, sv. 1., H. Goebel et al. (eds.), Walter de Gruyter, Berlin – New York 1996, s. 104–109.
- ČECHOVÁ, Olga – FOJTÍKOVÁ, Jana: *Bedřich Smetana. Inventář fondu*, Národní muzeum, Muzeum české hudby, Praha 1984.
- Český jazykový atlas (ČJA)*, sv. 4., zprac. Jan Balhar a kol., Academia, Praha 2002.
- Discourse and Identity*, Anna de Fina, Deborah Schiffrin, Michael Bamberg (eds.), Cambridge UP, Cambridge 2006.
- FERGUSON, Charles: *Diglossia*, in: *Word* 15 (1959), s. 325–340.
- FISHMAN, Joshua: *Bilingualism with and without diglossia; diglossia with and without bilingualism*, in: *Journal of Social Issues* 23 (1967), s. 29–38.
- FLEISCHMANN, Ingrid: *Angaben zur Sprache in den Schulkatalogen der Prager Volksschulen*, in: *Franz Kafka im sprachnationalen Kontext seiner Zeit. Sprache und nationale Identität in öffentlichen Institutionen der böhmischen Länder*, M. Nekula, I. Fleischmann, A. Greule (eds.), Böhlau, Köln – Weimar – Wien 2006, s. 183–212.
- FRANCESCHINI, Rita: *Sprachbiographien: das Basel-Prag-Projekt (BPP) und einige mögliche Generalisierungen bezüglich Emotion und Spracherwerb*, in: *Leben mit mehreren Sprachen. Sprachbiographien/Vivre avec plusieurs langues. Biographies langagières*, R. Franceschini, J. Miecznikowski (eds.), Peter Lang Verlag, Bern 2004, s. 121–145.
- GUMPERZ, John J.: *Language and Social Identity*, Cambridge UP, Cambridge 1982.
- HANKA, Václav: *Mluvnice českého jazyka na základě soustavy Dobrovského*, Václav Hess, Praha 1849.
- HANSEN, Klaus: *Zum Begriff der Sprachsituation*, in: *Studien zur Sprachvariation (unter besonderer Berücksichtigung des Englischen)*, Klaus Hansen (ed.), Humboldt-Universität, Sektion Anglistik/Amerikanistik, Berlin 1987, s. 6–49.
- HATTALA, Martin: *Srovnávací mluvnice jazyka českého a slovenského*, Nákladem Calve-ova kněhkupectví, Praha 1857.
- HAVLÍK, Jaromír: *Bedřich Smetana a Podještědí*. Zprávy České besedy. Sborník krajanského sdružení rodáků a přátel Liberecka, Liberec, Světla pod Ještědem 1984, č. 48.
- HEINE, Bernd – KUTEVA, Tania: *Language Contact and Grammatical Change*, Cambridge UP, New York 2005.
- HOŠNOVÁ, Eva: *Slovosled v dopisech Boženy Němcové*, in: *Božena Němcová – jazyková a literární komunikace ve středoevropském kontextu*, Robert Adam (ed.), UK FF, Praha 2007, s. 68–77.
- KARBUSICKÝ, Vladimír: *Libussa/Libuše. Das mythische Symbol des Patriotismus und seine Rolle in der Böhmisches Opernrepräsentation*, in: *Musikgeschichte in Mittel- und Osteuropa* 3 (2006), s. 150–176.
- KASPAR, Jaroslav: *Soubor statí o novověkém písmu*, Univerzita Karlova, Praha 1993.

- KOMÁREK, Karel: *Básnický jazyk Jaroslava Durycha*, Nakladatelství H + H, Jinočany 2009.
- KOŘALKA, Jiří: *Češi v Habsburské říši a v Evropě 1815-1914*, Argo, Praha 1996.
- KOTT, František Štěpán: *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-frazeologický (D. 1., A-M)*, Tiskem a nákladem knihtiskárny Josefa Koláře, Praha 1878; (*D. 2., N-P*), Tiskem a nákladem knihtiskárny Františka Šimáčka, Praha 1880; (*D. 3., Q-Š*), Praha 1882; (*D. 4., T-Y*), Praha 1884; (*D. 5., Z-Č*), Praha 1887.
- Kritické dílo Bedřicha Smetany 1858-1865*, Václav Hanno Jarka (ed.), Nakladatelství Pražské akciové tiskárny, Praha 1948.
- KUČERA, Karel: *Jazyk českých spisů J. A. Komenského*, Univerzita Karlova, Praha 1980.
- LINKE, Angelika: *Sprachkultur und Bürgerkultur. Zur Mentalitätsgeschichte des 19. Jahrhunderts*, J. B. Metzler, Stuttgart – Weimar 1996.
- LÜDI, Georges – PY, Bernard: *Zweisprachig durch Migration. Einführung in die Erforschung der Mehrsprachigkeit am Beispiel zweier Zuwanderergruppen in Neuenburg [Schweiz]*, Niemeyer (= Romanistische Arbeitshefte 24), Tübingen 1984.
- Lumír. Týdenník belletristický* 11 (1861), Ferdinand B. Mikovec (ed.).
- MAHLER, Zdeněk: *Nekamenujte proroky. Kapitoly ze života Bedřicha Smetany*, Albatros, Praha 1989.
- MALÝ, Karel: *Sprache – Recht und Staat in der tschechischen Vergangenheit*, in: *Sprache – Recht – Geschichte*, J. Eckert, H. Hattenhauer (eds.), C. F. Müller Juristischer Verlag, Heidelberg 1991, s. 257-281.
- MÁNES, Josef: *Dopisy*, Jindřich Anger, Miroslav Anger (eds.), Artefactum, Praha 1998.
- MOLDANOVÁ, Dobrava: *Naše příjmení*, Agentura Pankrác, Praha 2004.
- NEJEDLÝ, Zdeněk: *Bedřich Smetana*. Sv. 1, SVU Mánes, Praha 1924a.
- NEJEDLÝ, Zdeněk: *Bedřich Smetana*. Sv. 1: *Doma*, Nákladem Hudební Matice Umělecké Besedy, Praha 1924b.
- NEJEDLÝ, Zdeněk: *Bedřich Smetana*. Sv. 2: *Na studiích*, Nákladem Hudební Matice Umělecké Besedy, Praha 1925.
- NEJEDLÝ, Zdeněk: *Bedřich Smetana*. Sv. 3: *Praha a venkov*, Nákladem Hudební Matice Umělecké Besedy a Sboru pro postavení pomníku Bedřichu Smetanovi v Praze, Praha 1929.
- NEJEDLÝ, Zdeněk: *Bedřich Smetana*. Sv. 4: *Ve společnosti*, Melantrich, Praha 1933.
- NEKULA, Marek: „...v jednom poschodí vnitřní babylonské věže...“ *Jazyky Franze Kafky*, Nakladatelství Franze Kafky, Praha 2003.
- NEKVAPIL, Jiří: *K nesamozřejmým vztahům jazyka a etnicity, aneb jak Němci nemluví německy a Češi nemluví česky*, in: *Biograf* (1997), č. 10-11, s. 107-122.
- NEKVAPIL, Jiří: *Sprachbiographien und Analyse der Sprachsituation: zur Situation der Deutschen in der Tschechischen Republik*, in: *Leben mit mehreren Sprachen. Sprachbiographien / Vivre avec plusieurs langues. Biographies langagières*, R. Franceschini, J. Miecznikowski (eds.), Peter Lang Verlag, Bern 2004, s. 147-172.
- NERUDA, Jan: *České divadlo IV – Divadelní táčky; Dopisy I-III*, (Spisy Jana Nerudy sv. 17; sv. 37-39), Odeon, Praha 1973.
- NEWERKLA, Stefan Michael: *Intendierte und tatsächliche Sprachwirklichkeit in Böhmen. Diglossie im Schulwesen der böhmischen Kronländer 1740-1918*, WUV Universitätsverlag (= Dissertationen der Universität Wien 61), Wien 1999.
- OTTLOVÁ, Marta – POSPÍŠIL, Milan: *Bedřich Smetana a jeho doba. Vybrané studie*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1997.
- PETRÁČKOVÁ, Věra – KRAUS, Jiří (eds.): *Akademický slovník cizích slov*, Academia, Praha 1995.
- POLINSKY, Maria: *American Russian: Language loss meets language acquisition*, in: *Annual Workshop on Formal Approaches to Slavic Linguistic*, Wayles Browne et al. (eds.), Ann Arbor 1997, s. 370-404.
- POLINSKY, Maria: *Cross-linguistic parallels in language loss*, in: *Southwest Journal of Linguistics* 14 (1995), 1-2, s. 87-123.

- POPLACK, Shana – SANKOFF, David: *Code-Switching*, in: Sociolinguistics/Soziolinguistik, Ulrich Ammon, Norbert Dittmar, Klaus J. Mattheier (eds.), 2 vol., Walter de Gruyter, Berlin – New York 1988, s. 1174–1180.
- REJZEK, Jiří: *Český etymologický slovník*, Leda, Voznice 2001.
- RYCHNOVSKÝ, Ernst: *Smetana*, Deutsche Verlagsanstalt, Stuttgart – Berlin 1924.
- SACKS, Harvey: *Lectures on Conversation*, Basil Blackwell, Oxford – Cambridge 1992.
- SIEBENSCHIN, Hugo a kol.: *Česko-německý slovník. A–O*, SPN, Praha 1992; *P–Ž*, Praha 1992; *A–L*, Praha 1993; *M–Z*, Praha 1993.
- SMETANA, Bedřich: *Články a referáty 1862–1865*, Česká grafická unie, Praha 1920.
- STÖHR [Fleischmann], Ingrid: *Zweisprachigkeit in Böhmen*, Böhlau, Köln – Weimar – Wien 2010.
- ŠTEFAN, Jiří: *Hudba v životě císaře Ferdinanda V. Dobrotivého po abdikaci a usídlení na Pražském Hradě v letech 1848–1875*, in: Hudební věda 41 (2004), č. 3–4, s. 308–340.
- TREICHEL, Bärbel: *Identitätsarbeit, Sprachbiographie und Mehrsprachigkeit. Autobiographisch-narrative Interviews mit Walisern zur sprachlichen Figuration von Identität und Gesellschaft*, Lang, Frankfurt/Main 2004.

Smetanas Tschechisch im zeitgenössischen Kontext

Marek Nekula – Lucie Rychnovská

Der vorliegende Beitrag rekonstruiert anhand der Quellen Smetanas Sprachbiographie, in der neben Tschechisch auch Deutsch eine entscheidende Rolle spielte. So wird die Stellung von Deutsch und Tschechisch in einzelnen relevanten Domänen wie Familie (von Franz Smetana und Friedrich/Bedřich Smetana), Kirche, Schule, Beruf u.a. beleuchtet. Ein besonderes Interesse gilt der Verwendung von Deutsch und Tschechisch im Hinblick auf Wort und Schrift, d.h. Mündlichkeit und Schriftlichkeit in den einzelnen Domänen; nur am Rande erwähnt wird die Frage der Genres. Die Studie bemüht sich, die Mikrodaten einer konkreten sprachlichen Biographie mit den für Böhmen relevanten Makrodaten (politische Rahmenbedingungen, für die Verwendung von Sprachen relevante Gesetzgebung im Bereich Verwaltung und Schulwesen, demographische Situation in Böhmen und vor Ort u.a.) zu korrelieren. Besondere Berücksichtigung findet hier auch die mit der allmählichen Verbreitung der sprachnationalen Ideologie verbundene Revitalisierung des Tschechischen im öffentlichen Raum, die auch für das Sprachverhalten und die sprachliche Identität von Bedřich Smetana von Bedeutung war.

So stellen wir fest, dass Bedřich Smetanas Tschechisch zunächst nur in seiner mündlichen Form in den Domänen Familie und Kirche verwendet wurde, während die anderen Domänen weitgehend vom Deutschen beherrscht wurden. Die besuchten Schulen boten nur Deutsch als Unterrichtssprache an, Tschechisch spielte nicht einmal als Fach eine Rolle. Auch Smetanas Beruf und seine öffentliches Wirken sind bis zu seiner letzten Rückkehr aus Göteborg im Jahre 1862 in Wort und Schrift fast ausschließlich vom Deutschen bestimmt. Selbst die Schriftlichkeit in seiner ersten Ehe war durch das Deutsche geprägt, während die Schriftlichkeit der zweiten Ehe (1860) angesichts des steigenden sozialen Prestiges des Tschechischen unter den Tschechisch-Sprechern (covert-Prestige) auch vom Tschechischen beeinflusst war. So entwickelte sich bei Smetana ein deutsch-tschechischer Bilingualismus, der ihm erlaubte, in den jeweiligen Domänen nach Bedarf auf Deutsch und Tschechisch erfolgreich zu agieren. Die Schriftlichkeit und zunächst auch die komplexen Themen waren allerdings nur vom Deutschen geprägt. Die geschriebenen Texte wurden später teilweise auch auf Tschechisch verfasst.

Vor diesem Hintergrund, d.h. im Hinblick auf die Bindung des Tschechischen fast ausschließlich an die Mündlichkeit sowie auch an Smetanas Bilingualismus, die fehlende Ausbildung in Tschechisch usw., betrachten und analysieren wir Smetanas schriftlichen

Ausdruck. Als Quelle dienten hauptsächlich seine Korrespondenz sowie auch Bohemika in seinen Tagebüchern. Die Analyse folgt den einzelnen Sprachebenen (Orthographie/Graphematik, Phonetik/Phonologie, Morphologie, Lexik, Syntax), die anhand eines ausgewählten Samples aus dem digitalen Korpus seiner Korrespondenztexte erfolgt. Angenommen, dass alle von Smetana geschriebenen Texte authentisch von ihm stammen, d.h. nicht lediglich aus einer korrigierten Vorlage abgeschrieben oder diktiert wurden, können wir Folgendes feststellen: Smetanas Orthographie ist sicherlich stark von der Absenz der Ausbildung im Tschechischen geprägt, indem sich der Ausdruck stark an der Mündlichkeit orientiert (*lechko, skoušky, ku skříšení, těšce...*) bzw. hyperkorrekt (*obsání hlasů, zprostá, zpojení, zpěchám...*) wird, teilweise finden auch deutsche Schriftzeichen Anwendung (*kostümech, ökonomické, pro tragóda...*) bzw. werden deutsche Verschriftlichungsregeln angewandt (*apparat, adresu, jsem appelloval, interest, trefně...; ale Adressa psaní, zajímavtní pro Salon a Koncert...*); zumindest am Anfang kommt auch der Wechsel von der Vorreform- zur Nachreformorthographie hinzu (*prosjm, wšecky, nalesnau...*). Auch in Smetanas Morphologie macht sich die Absenz des schulischen Erwerbs des Standards und dadurch auch Mündlichkeit bemerkbar. So versucht Smetana zwar als Erwachsener standardmäßige Flexionsmuster zu erwerben, gleitet aber bei Eile oder Aufregung in den Non-Standard bzw. macht gravierende Fehler (*dovolení k provozování „Prod. nevěstu“, svou zásobu musikalíich, zůstanou pouhými přání...*). In den peripheren Bereichen des Wortschatzes wie etwa bei Personen- und Ortsnamen dekliniert er nicht (*u Tráger, ulice na proti Tuček...*) oder ordnet die lexikalischen Einheiten falschen Mustern (*78 Marků...*) zu. Besonders die Formen der Adjektive, Pronomina, Zahlwörter und Verben sind relativ stark vom Non-Standard geprägt (*ty krásný domky, v Šlikovém palácu...; do dvouh děvčat...; si volejí, se veselejí, odject...*), wieder teilweise mit der Tendenz zur hyperkorrekten Verschriftlichung (*aby jsme konkurovali...*). Der Wortschatz entspricht im Umfang dem Wortschatz eines gebildeten Abiturienten, wobei die musikalische Terminologie erwartungsgemäß stark ausgebaut ist. Die deutschen Ausdrücke werden teilweise ad hoc ohne jegliche Adaptierung eingefügt (*než-li někam dělat Aufwartung, raději platím* u.a.), nur teilweise werden sie durch Anführungsstriche markiert (*chce s mojí operou dělat dobré „Geschäfte“, aby každé číslo mělo ... „Abgang“* u.a.). Deutlich ist der Einfluss des Deutschen auch im semantischen Bereich (*vydaje Hubičky* statt „vydání Hubičky“ nach „Ausgabe“; *jsem přijel* statt „jsem přijel“ nach „kommen“ u.a.) und bei den Entlehnungen und Lehnübersetzungen der phraseologischen Ausdrücke (*já vzal tu routu přes Kostnící* nach „eine Route nehmen“; *než co právě pod rukou mám* nach „etwas unter den Händen haben“ u.a.). Zu betonen ist, dass unsere Bewertung seines Tschechisch auf das geschriebene Tschechisch begrenzt geblieben ist, d.h., dass es sich hier lediglich um offizielle und inoffizielle Korrespondenz handelt, während die anderen Genres nicht einbezogen werden konnten, weil diese nicht vorliegen. Eine ansatzweise Rekonstruktion des gesprochenen Tschechisch dieser Zeit anhand der privaten Korrespondenztexte, die zwischen der Schriftlichkeit und Mündlichkeit stehen, erscheint möglich. Smetanas Deutsch wurde anhand seiner Tagbücher nur tangiert.

Im Hinblick auf den Publikationskontext der Studie haben wir auf die Diskussion der sprachwissenschaftlichen Annahmen und Methoden, auf die wir uns stützen, weitgehend verzichtet. So ist abschließend lediglich zu bemerken, dass diese Studie die primär synchron verwendete Methode der Sprachbiographien für die diachrone Analyse adaptiert, die in der synchronen Soziolinguistik praktizierte Korrelation von qualitativen Mikrodaten mit (quantitativen) Makrodaten im diachronen Kontext versucht und der sprachlichen Identität mit Blick auf ihre diskursive Konstruktion nachgeht. Bei der Analyse der konkreten Ausprägung von Smetanas Tschechisch gehen wir von den Erkenntnissen der Dialektologie, der Standard-sprachen-, Varietäten- und Sprachkontaktforschung aus, wobei wir die technischen Mittel und die Verfahren der Korpuslinguistik nutzen.